

Vroedvrouwen, vlekjes en vondelingen

Door Hans van den Broek

Een vroedvrouw bij nacht en ontij op pad

In deze tekst vindt U een reconstructie van de ziektes, ongemakken en bedreigingen die het vrouw-zijn in vroeger tijd raakten.

Inhoud

Kinderen krijgen	3
Vondelingen	6
De Schuif te Antwerpen - Schuifkinderen	6
Abortus	11
Kindermoord	13
Prostitutie	14
Zwanger	16
De bevalling	16
Regels voor de vroedvrouw	18
De overheid bemoeit zich met de verloskunde	22
Sterfte in het kraambed	23
De vroedvrouw: een belangrijke getuige-deskundige	23
Bastaarden	24
Het transport van een vroedvrouw	28
De honorering van de vroedvrouw	28
De aanpak van onrustige kinderen	30
De bakermat	. 30
Kindervoeding	31
Kinderverzorging 1893 De oude man	. 32
Onrustige kinderen rustig maken	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
De bevolking waste zich nooit	.32
Op luiers en matrasjes lag vroeger geen zoet geurend babytje	33
Huwelijksduur in de 17e eeuw	. 34
Ziektes aan de baarmoeder	34
De syfilis	.36
Borstkanker	40
De [veronderstelde] oorzaken voor borstkanker	42
De kosten van een operatie	43
Kinderen en kinderziektes	. 45
Kinderstuipen	47

Kinderen krijgen

Het krijgen van kinderen werd als een groot goed gezien. Maar één norm stond als een paal boven water: kinderen krijgen moest binnen het huwelijk. Nu stonden aan onze voorouders nagenoeg geen middelen of methoden ter beschikking om het kindertal te beperken. Toch blijkt niet elk echtpaar evenveel kinderen voort te brengen.

Huwelijksleeftijd

Een eerste factor die invloed had op het aantal kinderen was de tijdsduur dat men gehuwd was.

Een vrouw die trouwde op twintigjarige leeftijd kreeg gemiddeld 6 kinderen. Maar als ze huwde met haar 25^e jaar daalde dit gemiddelde naar 5 en met haar 30^e jaar naar 4 kinderen.

In de middeleeuwen ziet men al dat hoe lager iemand in de sociale rangorde stond dat er des te later getrouwd werd. De meeste Middeleeuwse vrouwen trouwden dan ook vaak laat, zo op hun 30e jaar. Maar nog rond 1900 blijkt dat de gemiddelde huwelijksleeftijd bij mannelijke boeren [Eersel, 1910] op 32 en bij de boerinnen op 29 ligt.

Bij middenstanders is dit 29 respectievelijk 28 jaar en bij ambachtlieden/arbeiders 28 respectievelijk 27 jaar.

Het gemiddeld aantal aantal geboorten per gezin ligt in 1910 op 5,7 kind. Hierbij moet opgemerkt worden dat de uiteindelijke gezinsgrootte kleiner is wegens de hoge zuigelingensterfte.

Ook in situaties dat de komst van [te] veel erfgenamen ongewenst is ziet men dat de huwelijksleeftijd relatief hoog komt te liggen.

Daarbij valt te denken aan een boerderij die zo ver opgedeeld moet worden dat voor iedere toekomstige erfgenaam slechts een schamele opbrengst overblijft.

Laat trouwen scheelt dus kinderen omdat een groot gedeelte van de vruchtbare periode van de vrouw 'ongebruikt' voorbijgaat.

De vruchtbaarheid van de vrouw daalt namelijk snel na het 37e jaar. En als vrouwen geen anticonceptie toepassen worden hun allerlaatste kinderen geboren tussen de 40 en 44 jaar.

In vroeger eeuwen ziet men bij de hoogste standen, de adel, het sluiten van een huwelijk op jonge leeftijd. Een adellijk gezin bracht dus meer kinderen groot dan de gewone burger dankzij vroeg huwen, maar ook door het gebruik van een min, beter voedsel en de "edelman" zelf [buiten het huwelijk] dankzij het verwekken van bastaarden.

Borstvoeding en kinderbeperving

Hoewel tegenwoordig wel duidelijk is dat het geven van borstvoeding geen betrouwbare methode is voor geboortenregeling moet het kinderbeperving effect daarvan niet onderschat worden. De kans op zwangerschap na 6 maanden continue borstvoeding is slechts 1,7%. Na een jaar is dit gestegen naar 7%. Pas vanaf het moment dat een moeder minder melk gaat geven aan haar kind verandert de hormoonhuishouding dusdanig dat de kans op een nieuwe zwangerschap toeneemt. Die toenemende kans lijkt vooral samen te hangen met het geven van bijvoeding door de moeder.

Als een Afrikaanse vrouw langdurig continu borstvoeding geeft, scheelt haar dat 4 kinderen. Haar gezin telt dan gemiddeld 6 in plaats van 10 kinderen. "Tepelcontact", dat wil zeggen het kind telkens laten drinken als het om voeding vraagt, blijkt hierbij het meest zwangerschapsvoorkomende effect te hebben. Ook vaak aanleggen leidt tot zwangerschapsuitstel van wel 6 maanden.

Hiermee wordt duidelijk waarom het gebruik van een min in adellijke families tot meer nakomelingen kon leiden. Een adellijke echtgenote hoefde geen borstvoeding te geven. Sommige dames gaven aan dat ze dat deden om de schoonheid van hun borsten te sparen. Je mag je afvragen of dat dankzij de hierdoor optredende extra bevallingen nog zo'n voordeel was.

Bij de bestudering van stambomen vallen twee zaken op die in dit verband ook van belang zijn:

= 1: de geboortes binnen één gezin volgen elkaar met een vrij vaste tussenliggende tijd op. De ene vrouw krijgt kinderen met een tussenliggende periode van 15 maanden, de andere van 26 maanden.

Deze tussenliggende tijd neemt met de loop der jaren toe.

De vruchtbaarheid van een vrouw lijkt dus een constante factor. Deze vruchtbaarheid hangt vermoedelijk samen met haar lichamelijke eigenschappen en haar huwelijkse omgang.

De verklaring voor het vrij vaste interval tussen twee bevallingen zou ook kunnen liggen in het borstvoedingsgedrag van de moeder. Dit zou kunnen verhelderen waarom er vrij grote verschillen in het aantal geboortes kan zitten tussen gezinnen die in vergelijkbare situaties leven. De ene vrouw zal langer en intensiever borstvoeding geven dan de andere en dus minder kinderen krijgen.

= 2: In de loop der jaren neemt het interval tussen de kinderen die geboren worden geleidelijk aan toe. Dit kan samenhangen met de reeds genoemde afnemende vruchtbaarheid van een vrouw.

Anticonceptie

Anticonceptie zoals wij die kennen was voor onze voorouders in feite niet beschikbaar maar ook niet bespreekbaar.

Vooraf uit de wereld van de prostitutie is enige kennis naar ons doorgesijpeld. De werkzame methodes die op beperkte schaal bekend werden waren het gebruik van tampons met zaaddodende middeltjes of condooms van schapendarm of vissenblaas. Meestal waren het de slimme en rijke lieden die enige kennis van het bestaan en het gebruik hiervan hadden. Van de vrouwenliefhebber Casanova is bekend dat hij zijn [van schapendarm afkomstige] condooms testte door ze op te blazen. Overigens was hij niet geïnteresseerd in het vermijden van zwangerschap. Hij wilde vooral een geslachtsziekte bij zichzelf voorkomen met name syfilis.

Pas na de ontdekking van het rubber in 1840 en de verfijning hiervan naar latex in 1930 komen condooms, maar ook kapjes voor gebruik door de vrouw op de baarmoedermond, op grote schaal in gebruik.

Maar de drang tot voortplanting liet zich niet door regelgeving inperken. En met regelmaat zien we vooral in gerechtelijke strafmaatregelen of kerkelijke doopboeken, de kinderen in beeld komen, die door de mazen van de wet geslipt zijn.

Het aantal kinderen regelen

Voor een doorsnee gezin waren dus slechts laat trouwen en langdurig borstvoeding geven de enige mogelijkheden tot regeling van het kindertal.

Alle andere methoden liggen in vroeger tijd in feite in de criminele sfeer: het verwekken van bastaarden, een kind te vondeling leggen, abortus plegen, kindermoord en anticonceptie.

Ongewenste kinderloosheid

Op een grafmonument in de Stefansdom in Wenen is een afbeelding te zien van een gehuwde vrouw die gestorven was zonder kinderen voort te brengen. Zij wordt afgebeeld met een doek die om haar mond is gebonden. Voor de kerkganger uit die tijd, die als regel analfabeet was, betekende de harde boodschap van deze beeldtaal dat zij: "stom was gebleven voor het nageslacht". En met deze afbeelding werd zij als het ware te kijk gezet.

Kinderloos zijn was zowel zielig als verwijtbaar.

Tegen kinderloosheid kon men op bedevaart gaan. Een vaak genoemde bedevaartsplaats was Laken. Tijdens de bedevaart werd dan gebeden:

Onze Lieve Vrouw van Laken
Laat ons een kindeke maken
niet te grof en niet te fijn
maar zoals een kindeke moet zijn

of men kon naar Uden gaan of in Kevelaer aan het "klókske" gaan trekken om alsnog een kind te krijgen.

Ouders die een gezond kind wensten gingen dus op bedevaart. Het kon ook zijn dat ze na de geboorte van een ongelukkig kind vreesden voor de komst van nog een gebrekkig kind. Graag riep men dan hemelse hulp in om dit te voorkomen.

In Uden of Kevelaer zijn voor de pelgrims veel herbergen.

Maar vele echtparen met een kinderwens geven voor een overnachting de voorkeur aan een vorm van de Oud-Griekse 'tempelslaap'. Dat betekent een overnachting zo dicht mogelijk tegen de wonderdoende kerk aan. En dus worden de 'kamerkens' die te Uden pal tegen de kerk aan liggen graag gebruikt voor een vrijpartij door kinderloze echtparen of echtparen met mismaakte kinderen die nu met hulp van bovenaf hopen op een gezond kind.

De bisschoppen verbieden het op deze wijze nastreven van de kinderwensen; dat verbieden helpt niet en dus worden hun verboden in 1745 en 1751 telkens weer herhaald.

Kinderloze echtparen doen aan een heiligdom overigens allerlei toezeggingen. Zo komt men de belofte tegen om een eventueel kind te zullen vernoemen naar een heilige.

In Rhenen vonden we het voorbeeld van een man: "Die beloofde om het eerste meisje dat geboren zou worden van hem en zijn echtgenote, Cunera te zullen noemen." [Rhenen]

Na een miskraam wordt door een ander echtpaar beloofd om een eventuele dochter Maria te noemen en haar levenslang of 7 jaar in het [Maria]blauw te zullen kleden [Kevelaer]

Ook wel wordt ter afwering van in de familie voorkomende epilepsie besloten een kind de naam Cornelius te geven.

Tegenwoordig vernoemen ouders hun kind het liefst naar beroemdheden als voetballers of filmsterren: maar ..... dat zijn geen heiligen

Vondelingen

Vondelingen zijn van alle tijden: de oudste en meest bekende zijn Oedipus uit de Griekse mythologie en de Romeinse tweeling Romulus en Remus.

Wat zijn de achtergronden van het te vondeling leggen?

Vaak is de moeder jong en ongehuwd [in de 18^e en 19^e eeuw is het meestal een dienstmeid die door de heer des huizes of zijn zoon verleid is]. Geertruijt Jans, inmiddels gehuwd, vertelde dat haar werkgever regelmatig probeerde om, als zijn vrouw uithuizig was, haar te versieren. Ick hebbe den moedt gehadt om te weijgeren. Als Heijltken dat ook had gedaan, was het anders met haar afgelopen."

Soms is het een weduwe of een zwerfster.

Ook het kind zelf kan om meerdere redenen ongewenst zijn. Het is soms zichtbaar zwakzinnig [zoals bij het syndroom van Down] of mismaakt. Andere redenen voor te vondeling leggen kunnen zijn dat in de familie gevreesd wordt voor teveel erfgenamen. Ook kan het kind voortkomen uit incest en soms is sprake van felle armoede of hongersnood.

In kleine dorpen bedacht men soms een "oplossing" voor een ongehuwd zwangere dame. Men liet het kind in het geniep naar een grote stad zoals Antwerpen brengen. Hier had men een officiële plek om een kind te vondeling te leggen. Daarmee was het dorp van de problemen en de kosten af.

Zo wordt vanuit Venray een ongehuwde zwangere vrouw op kosten van "het Arme Gilde" naar Antwerpen gebracht. Na de bevalling wordt het kind bij het vondelingenhuis neergelegd. Ook de Helmondse Lijsbet Franssen zou haar kind te vondeling hebben laten leggen te Antwerpen.

De Schuif te Antwerpen - Schuifkinderen

Op 31 juli 1860 werd de Antwerpse plek om vondelingen neer te leggen de zogenaamde "schuif" afgeschaft. De schuif was een deurtje naast de poort van het vondelingenhuis in de Sint-Rochusstraat. Dit deurtje kon men van buitenaf openen. Deze "schuif" was in Antwerpen in 1812 ingesteld door Napoleon om kindermoorden te voorkomen. In de meeste gevallen werden de kinderen er in gelegd door ongehuwde moeders of 'bedrogen dochters'.

Het eerste kind dat in de schuif gelegd werd, kreeg de naam Paul Du Tour, het laatste kind heette 'Jozef Finis'.

Zodra het schuifraam geopend werd om een kind achter te laten, rinkelde binnen een belletje. Vanaf dat moment kreeg het kind de nodige zorg. Naast het loket bevond zich een papkotje waarin voortdurend melk werd warm gehouden naast een rek met luiers en kleertjes.

Een kind wordt in een draaiend kastje gelegd. Zodra het naar binnendraait ontfermen de wakende verzorgsters zich over het kind. De pap staat continu warm.

Regelmatig liet de moeder een kenmerk bij het kind achter. Dikwijls was dat een in twee gescheurde speelkaart of devotieprentje, waarvan zij één deel bewaarde, zodat later de kans bestond dat zij haar kind terug zou vinden.

Hoe vaak kwam het te-vondeling-leggen voor?

In grote steden komt men op 10 tot 25% van de geboren kinderen!

In Parijs ging het in 1772 om 7.676 van alle 18.713 geboortes.

Zo liet de beroemde Franse schrijver Rousseau al zijn 5 kinderen te vondeling leggen!

In het Habsburgse Rijk telde men tussen 1821 en 1840 liefst 1 miljoen vondelingen.

Op het platteland - in de dorpen - lagen de aantallen veel lager.

Naar schatting kwam het plaatselijk 1 keer per 5 á 10 jaar voor. In Venray zag ik 3 gevallen in 50 jaar.

Waar legt men de vondelingen neer?

Vanaf de 5e eeuw legt men ze bij een kerk of klooster [of synagoge]. Een van de eerste vondelingenhospitalen is het asyllum van Aartsbisschop Datheus van Milaan in 787.

Op het platteland legt men een vondeling in een schuur of een greppel.

In de middeleeuwen wordt geleidelijk een meer georganiseerde opvang zichtbaar, vooral in de steden. Men kan met een ongewenst kind terecht bij een zogenaamde schuif of draaideur ookwel de "rol" genoemd.

In Florence is in 1294 al een gilde verantwoordelijk voor de vondelingen. Vanaf 1419 is er een vondelingenhospitaal. Er zit op ooghoogte in de voordeur een draaideurtje waardoor men een kind naar binnen kan wentelen. Maar in 1699 wordt de opening van dit draaideurtje kleiner gemaakt omdat blijkt dat men er zelfs kleuters doorheen duwt!

In 's-Hertogenbosch bestond al in 1372 een vondelingenhuis dat het Vondelingenerf heette. In 1570 is het er nog.

Hoe vergaat het een vondeling?

Slecht.

Vaak is het kind al dood voor het 2e levensjaar. De belangrijkste oorzaken zijn de slechte voeding of een infectie door de pokken of de mazelen.

In het vondelingenhospitaal van Dublin [periode 1775-1796] blijken slechts 45 van 10.272 kinderen 21 jaar te zijn geworden! De voornaamste oorzaken voor deze massale sterfte zijn zoals gezegd slechte voeding. Het blijkt dat de voeding grotendeels door minnen gegeven werd. Maar door het tekort aan minnen moest één min vaak meerdere kinderen voeden. De meeste kinderen stierven dan gewoon door te weinig voedsel. Steeds weer bleek dat in feite één min per kind het beste was.

In Parijs stelde men vast dat een goede min ver van de grote stad woonde. Hoe verder weg ze woonde des te beter verging het de vondeling. Een goede min voedde niet meer dan 3 kinderen. Daarnaast bracht een min die voor veel kinderen moest zorgen gemakkelijk een besmettelijke ziekte over. Ziektes die typisch door minnen werden overgedragen waren syfilis, schurft en hoofdschimmel. Los daarvan liepen kinderen steeds het risico van een besmetting én hoge sterfte door DE Kinderziektes: pokken - mazelen. Tot slot werden onrustige huilende kinderen vaak té rustig gemaakt met de vrij verkrijgbare opiumdrankjes.

Wat kunnen we ons voorstellen bij een min?

Een min is een vrouw die recent zelf zwanger is geweest en om die reden borstvoeding kan geven. Haar eigen kind brengt ze eventueel bij een ander onder of is overleden.

Nogal wat vrouwen die zich als min aanboden hadden vaak ziektes onder de leden of beschikten maar over een matige hoeveelheid melk óf melk van slechte kwaliteit. Dus moest de gezondheid van een min voor ze begon onderzocht worden.

Men keek of haar melk goed genoeg was: niet te dun en niet te mager. Ze mocht niet te oud zijn of uitgeput door een jarenlang uitgeoefend beroep.

Haar borsten mochten niet te dik zijn. Want daar kregen de kinderen platte kinderneusjes van.

En een min mocht dus niet ziek zijn. In veel gevallen werd ze van top tot teen door een dokter of vroedvrouw tot op de intiemste plekjes onderzocht.

Menig min was drankverslaafd. Het was bekend dat een min door het veelvuldig laten zogen vaak dorstig was. Bijgevolg veronderstelde men dat een min graag veel bruin bier dronk. Want bruin bier daar kreeg je een goede melkstroom van.

Verder moest ze oppassen om niet in slaap te vallen en hierdoor boven op een kind te gaan liggen en het te smoren.

Tot slot werd bij ziekte van een kind ook de min behandeld.

Een vondeling die de eerste jaren wel overleefde bleef dikwijls in het tehuis tot hij zes jaar was. Dan werd hij meestal bij een landbouwer uitbested. Die kreeg daarvoor een toelage die elk jaar minder werd. Na het twaalfde jaar werd van het kind verwacht dat het zelf kon werken om voor zijn onderhoud te zorgen. Vondelingen werden vanwege het ontbrekend ouderlijk toezicht makkelijk misbruikt. Ze werden bijvoorbeeld verminkt voor bedelarij of verkocht voor prostitutie. Een advies in de 13e eeuw luidde dan ook: "Bezoek geen bordeel want het gevaar bestaat dat je incest pleegt met je eigen kind".

Enkele achtergrondverhalen over vondelingen op het platteland 1666 en 1686 Venray

In Venray zijn van 1666 - 1686 3 kinderen te vondeling gelegd. Twee daarvan zijn vermoedelijk gehandicapt geweest.

Typisch is de naam die in 1666 aan een jongetje gegeven wordt: "Innocentius ofwel de onschuldige". Zijn hiervan afgeleide roepnaam wordt Vincent. Hiermee wordt verwezen naar het verhaal van de moord op de zogenaamde onnozele kinderen in Bethlehem. Deze kinderen zijn overal het symbool voor de vondelingen.

De alledaagse gang van zaken is bij het Venrayse vondelingenmeisje Anneke terug te zien. Zij wordt 2 september 1686 gevonden. Om haar tegen betaling in een gezin onder te brengen wordt ze "bested" ofwel "verpacht" door het ellendige gilde [*in huidige termen de gemeente*]: "de 2^e september hebben wij verteert [*een borrel gedronken toen wij, de armmeesters*], den Vondelingh verdinght [*tegen betaling ondergebracht*] hadden bij Derick Thonnissen en de vrouwen [*betaald*] dy het kint lintwaet [*linnen kleding*] brachten en nae de kerk droegen: 2 vaemen byr en 8 roemers quant.

Geld voor de vrou dye het kint eenen dach en nacht gesueght [*gezoogd*] had [*de min*]: 4 stuivers.

1688 Dereck Tonis krijgt een jaer kostgelt van de vendeling 28-0-0- [28 guldens 0 oortjes 0 stuivers]

1688 verteert over het verdyngen [*vergaderkosten om het kind voor de laagste prijs onder dak en in de kost onder te brengen*] van den vendeling by Deryck Thonissen 9 kannen bier 0-13-0-

1688 betalet aan Jan Martens voor Vincent een jaer kostgelt 30-0-0-

1689 20 juli aan Deric Thonyssen gegeven omdat hij met de vendeling **een bydvaart gedaen had**; voor vracht en vertering.

[Een bedevaart voor een kind maakt men meestal als het kind lam is [door engelse ziekte] of aan onophoudelijke stuipen lijdt.

1689 10 januari 1689 betalet een paar hosen en socke voor de vondeling; ene paer klompen voor de vendeling 0-13-2

1697 betaelt aan Meister Oldert voor het mesteren van de fiet [*het meesteren door de chirurg van fiyt aan de vinger*] bie den vondeling aen den vinger

Als het Ellendige Gilde de vondeling goedkoper onder kan brengen laten ze dat niet na:

1693 kostgelt aan Griete Rulers voor de vindelingh 25-0-0-

1696 de vendel is bij Mery Scheyen vanaf 6 oct 1695 vor 27 gld.

1698 betaalt voor de vindelingh anderhalf jaer schoolgeld 1-10-0-

1717 Anneken den vundelinck overlijdt 31 jaar oud.

1688 Hilvarenbeek

Helena Naeijkens huisvrouw van ca 52 jaar en inwoner van Hilvarenbeek verklaart op verzoek van de provisors van de H. Geest van Hilvarenbeek, dat zij gehoord heeft dat Jan van de Pas de vader was van het vondelingkind genaamd Peter van Dijck, welke op 29 juni 1683 was gevonden tussen Rovert en Hilvarenbeek, oud ca 5 dagen. Helena zou moeten gaan naar de moeder van het kind die te Baardwijk woonde, en onlangs getrouwd was, genaamd Josijntje Peter Joosten. Helena had gehoord dat Van de Pas het vijf dagen oude kind te vondeling had gelegd vlakbij Hilvarenbeek toen hij een voerman hoorde aankomen.

1700 Oploo vondeling

Zwerfster Peternel Allemans, alias Dieve Nel, oud 28 jaren, lang en redelijk dik, bruin van vel en ogen, root en lankagtig van tronie, met littekens op arm en voorhoofd. Ze is te Luyk, Stralen en Horn gebrandmerkt.

Zij is de byzit geweest van de te Montfort geradbraakte Hendricus Freets, van wie ze een kind kreeg, genaamd Hannes. Die is te Oploo, in het Land van Cuyk, te vondeling gelegd.

Naamgeving van een vondeling

De naam die men aan een vondeling geeft wordt vaak afgeleid van de plek waar deze gevonden wordt.

Bijvoorbeeld:

Hendrik Greppel en Peter van der Sloot >> lagen in een droge sloot

Ignatius Strooijmans >> lag op stro in een schuur

Catharina van de Capelle >> was neergelegd bij een kapel,

Maria van Bethlehem >> was geschonken aan nonnenklooster Bethlehem

Bernardina Kerkdeur >> lag voor de deur van de kerk en

Petrus van der Toorn >> naast de kerktoren

Lucia onder de Linde >> onder de lindenboom

De naam kon ook verwijzen naar de omstandigheden waarin hij gevonden was, de naam van de vinder, een eigenschap etcetera.

Michaël Schavel was een schaveleer ofwel een mankepoot.

Dirk Droog had nog niet geplast

Keijzer gevonden op de Keizersgracht

Vincent [Innocentius] de Vindelingh Venray 1666 of Johannes de Vondeling Sprundel 1820

Anna Dicht was neergelegd in de schuif met een gedichtje ernaast:

*Hier lig ik seer onbekwaam en Mariana is mijne naam
mijn vader wilt mijn niet en mijn moeder die is doot
Ik bid lieve Godt maar om het dagelijks broot*

In Maastricht werd de naam van een vondeling gehaald bij de heilige van die dag; ook de achternaam verwees daar dan naar: Hubertus Jager; George Rymart = martyr.

Wie een kind te vondeling legt wordt gezocht

In 1666 worden in Den Haag 2 kinderen te vondeling gelegd: een van een paar dagen en een van 1 jaar oud. Ze komen ten laste van de Diaconie en moeten "gealimenteerd worden". Men looft 100 gulden beloning uit om de moeder/vader op te sporen [vanwege de kosten van de alimentatie].

Als van een 16 jarig meisje ontdekt wordt dat zij de moeder is van een vondeling wordt zij gebrandmerkt [Erp 1760].

Het kind wordt soms teruggehaald

Vaak werd een kind van een zogeheten schedula ofwel herkenningsteken voorzien zoals een halve speelkaart of een stuk lint. Menig moeder probeerde haar kind later terug te halen als het beter met haar ging. Daar bleken de pleegouders ook niet altijd van gediend want zo zegt een pleegmoeder tegen de rechters: "Nu versoek ik aan de Heeren om dat kind weerom te hebben en de 3 andere, die ik heb, te mogen behouden, omdat er toch geen werk voor ons is". [Met andere woorden, ze leeft van het kostgeld dat voor de vondelingen betaald wordt!]. "Ik doe mijn pligt met de kinders, en hoop dat de Heeren informatie nemen bij de Heer Bosch omdat ik 2 jaar geleden, aangestoken zijnde van een kind dat bedorve was [doodziek], ik na aan de Doot ben geweest [zelf doodziek geworden] maar toch weder geneze geworden."

1788 Vondeling terug naar de moeder

Johannes Musiek werd op 5 februari 1788 om 6 uur 's avonds aangetroffen voor het Amsterdamse weeshuis. Men schatte hem op 2 jaar! Hij had een stuk bladmuziek bij zich. Het weeshuis besteedde hem voor 14 gulden en 10 stuivers bij de min Anne Duyf in de Brouwerstraat.

Op 23 april 1788 haalde zijn moeder, Elisabeth Riga, hem weer op. Ze had hem uit armoede te vondeling moeten leggen. Zij bracht 2 getuigen mee.

Langzaam daalt het aantal te vondeling gelegde kinderen:

Bekijken we de cijfers van het Amsterdamse Aalmoezeniersweeshuis voor wezen en vondelingen: het aantal vondelingen daalt van 855 in 1817 naar 100 in 1880 en 10 in 1900.

Abortus

Hoe deed men het?

Over het opwekken van een miskraam is relatief weinig kennis bewaard gebleven. Omdat het een misdaad was zijn er natuurlijk geen handleidingen bewaard gebleven. Alle kennis werd mondeling doorgegeven.

Voor zover de gang van zaken te reconstrueren is ging men aanvankelijk met dezelfde gedachtengang te werk als in de gewone geneeskunde.

Aan de vier-sappenleer ontleende men de methode om bij een zwangere vrouw bloed uit de moederader op de voet af te tappen.

Bijna identiek was het zetten van koppen op de voet van de zwangere.
*"zet jij de koppen maar zei dikke Piet tot Trijn.
ik slijp de vlijmen ras: het zal haar heel cureren,
en wordt Lijs flau en helpt geen veurschootband noch wijn,
dan zal ik aanstonds met mijn spuitding haar klisteren."*

Het geven van zware laxeermiddelen zoals aloë, paste ook in het gedachtengoed van de viersappenleer.

In overeenstemming met een andere opvatting, de signatuurleer [gelijke kenmerkenleer], trachtte men met bloed van een menstruerende vrouw een menstruatie op te wekken.

Daarnaast probeerde men allerlei giftige planten uit. Helaas weten we tegenwoordig dat nagenoeg al deze middelen pas werkzaam zijn in een hoge dosis. Het abortuseffekt treedt alleen op als een bijna dodelijke dosis wordt gebruikt. Dit leidde tot veel dode of zwaar beschadigde vrouwen. Berucht werden hierdoor de zevenboomblaadjes, kinine en moederkoorn en later de fosfor op luciferkoppen. Op een gegeven ogenblik stierven wel erg veel jonge vrouwen aan fosforvergiftiging door het eten van 20 luciferkoppen. Hierdoor ontstonden de zogenaamde veiligheidslucifers ofwel "safetymatches" met heel weinig fosfor, die we nu nog hebben.

Een krantenbericht uit 1892 meldt: "Een vrouw uit de omgeving van Oosterhout, sinds eenigen tijd lijdende aan zwaarmoedigheid, heeft zich door middel van luciferskoppen, opgelost in koffie, van 't leven beroofd. Na een vreeselijk lijden bezweek zij, ruim 30 jaren oud; zij laat een man met 4 jeugdige kinderen na."

Omdat de genoemde methodes niet werkzaam waren zien we in de latere eeuwen steeds vaker het gebruik van mechanische middelen opkomen. Men gaat bijvoorbeeld met breinaalden in de baarmoeder prikken. Na de ontdekking van het rubber komt rond 1850 het gebruik van rubberslangetjes op. Men kon daarmee wat zeepsop direct in de baarmoeder spuiten of met het soepele rubberslangetje de vrucht rechtstreeks proberen los te woelen uit de baarmoeder.

Het aantal abortussen stijgt vanaf 1880. Tegelijkertijd valt op dat het te vondeling leggen en de kindermoorden afnemen. En in 1907 blijkt dat 10% van de miskramen in vrouwenklinieken in de Nederlandse grote steden te wijten is aan kunstmatig opgewekte illegale abortus.

Ongewenst zwangere vrouwen willen hun zwangerschap geheim houden en stiekum beëindigen. Hiertoe hebben ze de kans als niet de ogen van het hele dorp op hen gericht staan: als ze naar de markt gaan in de grote stad. Menig abortus lijkt tegen een forse betaling uitgevoerd te worden door een ervaren vroedvrouw. Hun bijnaam in de volksmond is al snel "de Engeltjesmaaksters met gouden vleugels". Want een abortus kost geld! De prijzen variëren in 1920 van 20 tot 100 gulden. Ondanks het gevaar van het betrapt worden en de gevangenisstraf zijn er in Amsterdam in 1929 500 aborteurs werkzaam! Elk doet er gemiddeld 40 per jaar.

Kindermoord

Het doden van een pasgeboren kind was in de antieke tijd in meerdere situaties gebruikelijk. Kinderdoding kwam vaak voor als het kind ongelegen kwam, een aangeboren afwijking had of van het ongewenste [vrouwelijke] geslacht was.

Al in de Romeinse tijd beschouwde men een gehandicapt kind als een uiting van goddelijk ongenoegen. Dat kind moest dus worden gedood.

Na de kerstening was de officiële opvatting dat men een kind niet mocht doden. Maar de praktijk was anders.

Op het platteland werd anders omgegaan met ongewenste kinderen. Hier zijn minder voorbeelden van kindermoorden te vinden dan in de stad. Meestal zien we een kinderdoding na zwangerschap bij een sociaal zwak - zeg alleenstaande - vrouw zoals een dienstmeid of een weduwe.

Kinderdoding was dus vaak een dienstbodendelict. Vereenzaming, armoede en schande lagen op de loer. Maar dienstbodes konden hun kind niet makkelijk te vondeling leggen of een gedood kind verbergen. **Ze konden vanwege hun taak het huis bijna niet uit komen.** Uit de

beschrijvingen van het doden van een kind bleek dat veel vrouwen in opperste paniek handelden. De meeste kinderen werden door het dichtknijpen van de hals en dichtdrukken van de mond gesmoord.

Dan kwam het volgende probleem: waar laat je het lijkje? vaak werd het lichaampje onder het bed, onder de vloer of onder het matras gelegd of ergens rondom het huis bijvoorbeeld in een put [snel] verstopt. Dat leidde bijna altijd tot ontdekking. Vooral als men een idee had wie de zwangere vrouw was geweest.

In Amsterdam werd een dood kind vaak in de nabijgelegen gracht of het sekreet geworpen. Er was dus een redelijke kans op ontdekking van de doorgemaakte zwangerschap. Toch wisten veel meisjes hun zwangerschap tot de bevalling verborgen te houden.

Veel bevallingen werden dan alsnog ontdekt door pijnkreten tijdens de bevalling, gehuil van het kind en de bebloede kleding en lakens.

Als men verdenking had op een illegale bevalling werd de vrouw door deskundigen onderzocht. Die stelden dan na onderzoek van de borsten, de genitaliën en de strepen op de buik vast dat sprake was geweest van een recente bevalling. Uit afgelegde verklaringen bleek trouwens dat menig buurvrouw die iets vermoedde een mogelijk zwangere vrouw in de gaten hield en haar aansprak op wat er aan de hand was.

Het lichaampje van een dood gevonden kind werd onderzocht om een doodsoorzaak vast te stellen én om te zien of het kind geleefd had. Belangrijk hierbij was de zogenaamde longproef. De longen werden uit het lichaam genomen en in een emmer water gedompeld. Bleven ze drijven dan zat er lucht in en had het kind ademgehaald en dus geleefd. Maar helaas bleven de longen ook drijven als het kind al heel lang dood was en de longen rottingsgassen bevatten....

Daar hield men niet altijd rekening mee.

De straffen voor kindermoord ziet men in de loop der eeuwen langzaam steeds milder worden. Na 1800 wordt er bijna geen vrouw meer voor ter dood veroordeeld. Ook de gevangenisstraffen worden alsmear lager.

Steeds vaker ziet men dat een vrouw gewoon niet schuldig wordt verklaard of bijvoorbeeld slechts schuldig is aan het niet goed gezorgd hebben voor de spullen voor een bevalling.

Dat de omgeving soms meende dat een vrouw niet gestraft mocht worden blijkt in 1748 in Boekelo. Ene Berendina heeft na de bevalling haar kind gedood. Ze wordt ter dood veroordeeld. Maar vlak voor de executie wordt zij door soldaten van een regiment uit Braunschweig bevrijd. Het zijn de kameraden van haar vrijer die haar redden.

Een variant van de kindermoord vinden we in Oss [1727]. Vroedvrouw Anna van Meurs, 60 jaar, moet een buitenechtelijk kind uit Ravenstein uitbesteden bij "pleegouders". Maar Anna doodt het kind en steekt het besteedgeld in eigen zak.

Bij prostituées valt regelmatig op dat ze een of meer kinderen hebben gebaard die enige jaren later niet meer leven. Daarbij moet men bedenken dat kindersterfte bij kinderen van 1 tot 12 maanden vaak uiting was van verwaarlozing.

Vooraf bij soldatenhoeren lezen we regelmatig dat ze twee of meer kinderen hebben gehad "die vroeg zijn overleden".

Wie er goed over had nagedacht kon een kind makkelijk doden zonder dat er juridisch veel bewijs te leveren was. Slimme vrouwen namen hun toevlucht tot het smoren van een kind onder een deken. Een dergelijk dood kind was dan "gewoon gestorven na de bevalling". Juist vrouwen die een kind met veel geweld doodden hielden er geen rekening mee dat dit geweld tot zichtbare afwijkingen leidde. Waarbij nog eens kwam dat juist het stiekum begraven of in een put werpen van het lijkje ook vaak ontdekt werd.

Soms vermoedde de omgeving dat er iets niet in de haak was. Zo werd over prostituee Annemie [1742 Veghel] algemeen beweerd, zonder gerechtelijk bewijs: 'dat deze prostituee haar kint had verdaen'. Annemie blijkt een gehaaide dame. Als ze weer zwanger is, ontkent ze haar zwangerschap op alle mogelijke manieren. De buurt zegt na de bevalling "wat ben je weer dun." "Morgen ben ik dik." En inderdaad de volgende dag is ze "dik" maar blijkt ze kussens onder haar rok te dragen! Ook haar moeder helpt haar om bewijzen te verdonkeremanen. Die zegt zelfs als een kindermoord geleidelijk aan uitkomt, keihard: "als ze het kind meteen als een 'naaikussentje' in de rivier de Aa had gegooid dan zou het te Veghel niet zo gestonken hebben."

Prostitutie

Amsterdam had rond 1650 200.000 inwoners met gemiddeld 1000 prostituees. In zogenaamde dans- of speelhuizen waren 4-8 hoeren aanwezig en verder waren er vele kleine hoerenhuisjes. Per jaar werden 80-200 lichte dames en hoerwaardinnen opgepakt. De meeste dames waren 18-25 jaar oud, de waardinnen 35 jaar. De laatsten leverden kleding en opmaakspullen, waarvoor de gewone meisjes geen geld hadden, tegen grof geld of afbetaling. In de verhalen doemt het beeld op dat veel prostituées als 14 tot 16-jarige meisjes door oorlogsomstandigheden of ernstige armoede tussen de wal en het schip waren gevallen.

Prostitutie en het leger

Veel prostituees komen uit het leger. Achter een leger liep altijd de "tros" met voedselverkopers en vele, soms wel 800 prostituees, [1 per 30 tot 45 soldaten] en de soldatenkinderen.

Omdat in de winter geen oorlog gevoerd kon worden en soldaten geld kosten werden soldaten als regel "afgedankt" na het zomerseizoen.

Bijgevolg zochten ook de dames dan ergens anders werk zoals op kermessen, jaarmarkten en in bedevaartsplaatsen. Of ze zochten een vaste werkplek. Ene Anna hoereert in De Hut op de heide tussen Vught en Helvoirt. Dit is een door hoereerders veelbezocht oord. Anna heeft alle soldaten van een regiment als vaste klant. [1754]

De prijs voor de dienst van een gewone prostituee lag rond het dagloon van een arbeider.

Telkens als men prostitutie verbied verschuift de plaats waar het wordt aangeboden. Met de afname van bordelen rond 1900 nam de hoererij in café's, danszalen en sigarenmagazijntjes in de steden toe. In Amsterdam blijken veel bordelen in handen te zijn van lagere politieambtenaren, de rakkers.

Hoe was trouwens een huis herkenbaar als bordeel? Dat kon bijvoorbeeld te zien zijn aan een palmboompje dat boven de deur uithing of een kooi met een papegaai.

Onder de lichte dames kwam zeer veel geslachtsziekte en dan met name syfilis voor. Omdat per vrijerij de besmettingskans 33% is, was vaak 50% van de soldaten besmet. Maar ook de gewone burgerij moest tol betalen: rond 1900 bleek in Berlijn 37% van alle mannen tussen 15 en 50 jaar geïnfecteerd te zijn.

De rode kaart. . . .

Toen Napoleon een veldslag verloren had omdat de meeste van zijn soldaten geveld waren door de 'Venusziekte' moesten de prostituees zich voortaan twee maal per week op ziekte laten controleren.

Goedgekeurde dames kregen sindsdien een rode kaart.

Dames van lichte zeden waren soms herkenbaar door het verplicht dragen van kenmerkende kleding.

In Engeland konden dat rode of binnenste buiten gedraaide kleren zijn en in Marseille was [1265] een gestreepte mantel verplicht.

Elders was de kleur geel het kenmerk van een prostituee: bijvoorbeeld een geel lintje om de arm. Hamburg had een geel kenteken en Rome kende een gele sluier. In Basel en Leipzig moesten de dames een bepaald soort mantel dragen. Soms waren de dames herkenbaar aan rood geverfde haren. In Nederland kende men geen gebruik van kleuren.

Een beetje ludiek was de straf als men betrappt werd op een [openbare] plek waar "het" niet mocht: alles wat men niet aan had werd verbeurd verklaard.

Zwanger

En als een vrouw dan zwanger was dan heette het dat ze "groot ging van een kind".

Op 17^e eeuwse schilderijen ziet men hoe een zwangerschapstest werd uitgevoerd: met een veterpotje. Een smeulende veter werd in een aardewerk schoteltje gelegd. Als de zwangere vrouw niet tegen de geschroeiende lucht kon was men er zeker van dat ze zwanger was. De dokters konden destijds ook aan de pols voelen of een vrouw zwanger was.

Wanneer de zwangere vrouw iets wenste, moest men daar zoveel mogelijk aan toegeven, anders zou het kind slecht zuigen of misvormingen krijgen. In sommige streken werd het niet als afwijkend gezien dat vrouwen tijdens de zwangerschap een neiging hebben tot stelen. Bij de Germanen bestond zelfs een wettelijke bepaling dat zwangere vrouwen niet strafbaar waren. Ook de Broek op Waterlandse huisarts Bakker verhaalt over diefstal door zwangeren in zijn praktijk. Hij beschrijft verder een moeder die tijdens de zwangerschap altijd de neiging had de stoel onder haar man vandaan te trekken.

aderlating om een zwangere te beschermen

Als een zwangere ziek werd tapte men bij haar in een aantal situaties bloed af. Het basisidee achter een aderlating is dat die het evenwicht tussen de vier belangrijke lichaamssappen [gele gal, zwarte gal, bloed en slijm] herstelt en dan is het lichaam weer gezond. Nadat de zwangere Charlotte Hagenberg Asten 1755 door twee grote doghonden is aangevallen valt ze thuisgekomen "van opwinding in een flauwte neder". Chirurgijn Souve wordt direct erbij gehaald en heeft haar meteen adergelaten. Hij vreesde voor het behoud van haar vrucht "aangezien ze hoog zwanger is". Na dit aftappen van veel bloed wordt door de schrijver gezegd: "daags daarop heeft zij nog "verscheidene flauwtens" gehad." Het is in onze ogen niet vreemd dat een vrouw die vanwege de zwangerschap meestal al bloedarmoede heeft en bij wie extra bloed is afgenomen, blijft flauwvallen.

De bevalling

Veel bevallingen vonden 9 maanden na de slacht van varken of os plaats in juli augustus. Na een periode waarin er dus goed gegeten was. Later in de 20^e eeuw werd 9 maanden na carnaval of bouwvak een bekende geboortepiek voor de huisarts.

Overigens valt het tegenovergestelde ook op. Is er weinig voedsel, hongersnood!, dan daalt het aantal bevallingen met sprongen. In de periode 1723-1735 blijkt in Dokkum het aantal bevallingen in het 50 jaar lopende notitieboek van Vroedvrouw Catharina Schrader meer dan te halveren. 1723, 1724, 1726, 1728 1729 en 1734 zijn jaren met honger.

Als een bevalling begon kwam de vroedvrouw eerst kijken hoe het ging. Afhankelijk van de vordering en de woonplek van de kraamvrouw bleef de vroedvrouw ter plekke of kwam later terug.

Als ze begon maakte ze vast water warm om na de bevalling 'kraamvrouw en de baby te wassen, en kruiken te vullen'. Water werd gepompt of geput en gekookt in grote pannen op het fornuis.

Tijdens de bevalling gaf menig vroedvrouw wat alcohol, bijvoorbeeld wijn, voor pijnstilling en geruststelling. Vaak echter gaven ze teveel wijn en dan verslaptten de weeën.

De man was over het algemeen bij de bevalling aanwezig behalve als door nog dringender werkzaamheden, zoals het kalven van een koe, zijn aanwezigheid elders noodzakelijk was. Maar steevast waren er van oudsher ook een aantal buurvrouwen aanwezig bij de bevalling.

Enerzijds was dat een vorm van morele steun "vrouwen onder elkaar".

Aan de andere kant was de vroedvrouw ook maar iemand uit hun midden die net iets meer wist dan de gemiddelde vrouw. Maar bij een probleemsituatie kon er door de aanwezigheid van meer vrouwen in elk geval overlegd worden wat men het beste kon doen.

De beroemde vroedvrouw Schrader beschrijft hoe ze een aantal keren de kramende vrouw een beetje op haar kop zet met het hoofd in de schoot van een andere vrouw. Op die manier kan ze een verkeerd liggend kind toch zoveel draaien dat het alsnog geboren kan worden.

Het benutten van een zogenaamde kraamstoel lijkt in vroeger tijden gebruikelijk te zijn geweest. De vrouw baarde dan dus zittend haar kind. Er was trouwens een goede reden dat men niet in bed beviel: veel mensen sliepen in een ingebouwde slecht toegankelijke beddenkoets.

Wilde een bevalling niet vlotten dan bleek pas echt of een vroedvrouw deskundig was. Sommigen begonnen dan het geboortekanaal met hun handen op te rekken, anderen lieten bij een moeilijk liggend kind de vrouw jonassen in de hoop dat dit verbetering gaf.

De echte vaktechnische ingrepen zoals het omkeren van een kind of bevallen met hulp van een geboortehaak was maar weinigen gegeven. Soms probeerde de vroedvrouw de inwendige organen wat soepeler te maken door de schaamstreek van de kraamvrouw een warm kruidenbad te geven.

Opvallend is de maatregel die de buurvrouwen nemen bij de moeilijke en langdurige bevalling van Barbel in Delft in 1506. Ze gaan over tot een vorm van muziektherapie ofwel arbeidsvitaminen. Ze laten trompetters komen voor de vrouw, die volledig uitgeput is geraakt. Door haar met muziek te vermaken laten ze haar weer op krachten komen. Deze methode komt niet helemaal uit de hemel vallen en is vermoedelijk meer gebruikelijk geweest dan wij nu weten. Want de beroemde franse chirurg Amboise Paré laat in 1569 violen en grappenmakers komen om de markies van Havré op te monteren. Die ligt met wonden en zweren in zijn been doodziek te bed.

Aanvankelijk was er tot pakweg 1600 geen ziekenhuis om te bevallen. De hospitalen die er waren wilden eigenlijk geen barenden vrouwen opnemen. Als ze al een kraamafdeling hadden dan was die nota bene op de zolder gevestigd!

Een belangrijke reden voor deze houding was de vrees dat men met de zuigeling bleef zitten als de moeder, juist omdat het een moeizame bevalling was, zou komen te overlijden.

Pas als er ook vondelingen zorg komt er ook een kraamafdeling bv in Brugge in 1600.

Regels voor de vroedvrouw

In 1779 wordt een vroedvrouw te Deurne aangesteld door drossaard en schepenen. De regels waaraan ze zich moet houden komen overeen met wat men in de meeste brabantse dorpen bepaald heeft:

- = ze is verplicht om de bevallende vrouwen uit haar dorp te helpen
- = arme vrouwen moet ze gratis haar raad geven en helpen
- = zij mag als loon niet meer vragen dan 12 stuivers / 2 gulden
- = ze moet eerst onderwijs volgen bij de chirurgijn of medicine doctor
- = In grote dorpen geeft ze lessen aan meisjes van 6-7 jaar over 'vrouwenzaken'.

= ze moet kunnen lezen en schrijven

= bij het kramen van een bastaard: moet ze ééerst:

de drossaard inlichten,

de vrouw vragen wie de vader van het kind is

en mag daarna pas helpen.

[In de praktijk betekent dit dat de kramende ongehuwde vrouw "niet weet wie de vader is." Maar na 3 pijnlijke weeën, zonder hulp van de vroedvrouw te krijgen, steekt de angst de kop op dat ze de bevalling in haar eentje moet gaan volbrengen: "inde uijterste perijckel haers levens" Dan weet ze het ineens wel: "Jan..... is de vader!!"]

= een vroedvrouw moet binnen de gemeente wonen en mag het dorp niet langer dan 8 uur verlaten

= ze mag zeker niet weg wanneer er zwangere vrouwspersonen op het punt van bevallen staan

= het is haar verboden om weg te lopen van een barende als zij zich geen raad meer weet

= ze mag een rijke vrouw niet voortrekken boven een arme

= ze mag een barende niet bang maken met enge verhalen

= soms moet ze een kering van een verkeerd liggend kind uitvoeren, gebruikt eventueel boter als glijmiddel

= moet bij het geboren kind de navel doorknippen, het kind wassen en bakeren.

= als doodsgevaar dreigt voor moeder en kind moet als eerste de moeder gered worden [Rozendaal 1772] [de katholieke kerk was voor de andere oplossing dus eerst het kind dopen]

= het is haar verboden om zich te bedrinken tijdens en na de bevalling.

In Amsterdam wordt in 1704 een bepaling uitgevaardigd die zegt dat een vroedvrouw die niet nuchter aan haar werk verschenen was haar uithangbord 6 weken moest intrekken.

Een onwettig kind

Als een vroedvrouw niet naar de vader had gevraagd tijdens de bevalling werd ze gestraft. Zo werd ene Anna van Hensbeek uit Gouda geschorst als stadsvroedvrouw. Ze mocht een tijd lang alleen nog 'buyte' [buiten de stad] werken: Prompt noemde zij zich 'vroedvrouw voor buyte' en zette dit op haar vroedvrouwenbordje.

De hemel te hulp roepen

Pastoor Wichmans uit Mierlo vermeldt in 1630 dat de Vlierdense kapel een bedevaartplaats van Maria is. Het wordt de Heilige Maria in het Kraambed genoemd. "Hier zijn door de hulp en voorspraak van Maria veel wonderen geschied." Vrouwen gingen hier voor hun bevalling om steun bidden. Na 1648 wordt deze bedevaart door de protestantse overheid verboden en verdwijnt.

Er waren meerdere op religie gebaseerde handelingen:

= Tijdens een moeilijke bevalling werd een "Agnus Dei", een stukje witte was van de Paaskaars met de afbeelding van het Lam Gods, als amulet tegen een bevallende vrouw gehouden.

= Men kon ook overgaan tot het beloven van een bedevaart of een belofte: 'Als de verlossing niet schielijk volgt, dan belooft men enige Broden aan de Armen te schenken. Onfeilbaar volgt hierna een spoedige bevalling.' 1798

Na een geslaagde bevalling werd Maria of een Heilige bedankt met een brandend kaarsje. In 1935 heeft de Deurnese dokter Wiegersma zojuist een moeilijke maar geslaagde bevalling op het Vloei-eind achter de rug. De kaarsjes in de Belgische zilveren kandelaars op de kast naast het Antoniusbeeld zijn net aangestoken en met papieren bloemen versierd. Grijnzend gaat hij zelf op de kast midden tussen de kaarsen zitten. Hij zet Antonius aan de kant want die heeft toch geen hand uitgestoken.

Enkele bakerpraatjes rond het kraambed:

" Als een vrouw bevallen is mag ze niet op haar linker zijde gaan liggen, dit is zeer kwaad".

" Een kraamvrouw mag niet voor de negende dag haar haren kammen want dat is dodelijk".

" Wanneer een vrouw wil stoppen met borstvoeding moet zij die in een kuil gieten die zij zelf gegraven heeft. Dan droogt het vocht in de borsten op".

Sterfte in het kraambed van de moeder

Sterfte van de moeder in het kraambed was geen zeldzaamheid. Maar met name van de hogere standen zijn enkele verhalen hierover bewaard gebleven: in 1720 is het in Asten mis: Anna van Vechel, vroedvrouw te Sint Antonius verklaart dat zij aanwezig is geweest en geassisteerd heeft wanneer Anna Wilhelmina Barones de Colonster Horion - geboren de Doerne, te Asten, op 23 november 's morgens omtrent 3 uur, is overleden. En dat haar zoontje ongeveer drie kwartier heeft geleefd.

Deze vroedvrouw is van 30 kilometer verderop erbij gehaald.

Ook gravin Maria Elisabeth Clara van den Bergh sterft, 23 jaar oud op 6 januari 1633 op het kasteel te Boxmeer.

Ze overlijdt vlak voor de bevalling aan zwangerschapsvergiftiging na meerdere epileptische aanvallen. Om 21 uur 's avonds constateert pastoor en medicine doctor Anthonius Peelen dat ze dood is: hij zet een groot glas water op haar hart en ziet geen enkele trilling meer. Ze wordt opgebaard.

27 uur na haar dood hoort men het gehuil van een pasgeboren baby. De bewaker zegt dat de buik van Maria op en neer bewoog. Men dacht dat het spookte. De volgende ochtend vindt de vroedvrouw een dode baby, een jongetje, op haar lijkbaar.

In de begrafenisboeken van Gemert net na 1700 [dan 4000 inwoners] vinden we in 25 jaar tijd negen doden rond de bevalling.

"In 1704 is Gertrudis onverwachts gestorven in het kraambed.

In 1712 sterft Anna vanwege de stuipen samen met haar zoontje.

In 1716 sterft Maria in het kraambed, nadat zij een meisje had voortgebracht.

in 1718 sterft Maria zo snel dat een toesnellende priester te laat komt. Haar zoontje overleeft.

En in 1729 overlijdt Catharina onverwachts tijdens de bevalling."

De belangrijkste oorzaken van moedersterfte in het kraambed zijn: bloeding [Maria en Catharina], kraamvrouwenkoorts [vermoedelijk Gertrudis en Maria] en zwangerschapsvergiftiging [Anna].

Verbloeding kan optreden door een in de weg zittende moederkoek of een scheur in de baarmoeder.

Uit ervaring had een aantal vroedvrouwen overigens geleerd dat met 3 korrels gemalen moederkoorn een bevalling versneld kon worden en eventuele bloedingen gestelpt.

Van alle tijden is ook het overlijden door zwangerschapsvergiftiging bij een eerste zwangerschap of een tweelingzwangerschap.

Daarnaast kan enige dagen na de bevalling ten gevolge van de slechte hygiëne de kraamvrouwenkoorts met bloedvergiftiging toeslaan.

Verder kan een kind vastzitten omdat het bekken van de moeder versmald is door Engelse ziekte. Ook kan de navelstreng meerdere malen om de hals van het kind gestrengeld zitten.

Bij Engelse ziekte blijkt dat het bekken van de vrouw al in haar kindertijd vervormd is door gebrek aan vitamine D. Meestal ontstaat dit tijdens een hongersnood die gemiddeld een keer per tien jaar optreedt.

Als een meisje verwekt is tijdens een periode van hongersnood dan kan het lichaam van haar moeder haar in de baarmoeder niet voldoende vitamine D geven. Als dan ná de bevalling de zogende moeder nog steeds geen vitamine D in zich heeft of krijgt kan ze dit opnieuw niet via de melk aan haar kind geven.

Dat leidt ertoe dat het bot van het kinderlijke bekken makkelijk vervormd wordt. Vooral het ontstaan van een versmalling bv in voorachterwaartse richting betekent dat het bekken later geen ruimte zal bieden aan het hoofd van een kind als dat geboren gaat worden. Dit zal leiden tot een situatie waarbij moeder en kind "onverlost" in het kraambed sterven.

De gegevens uit het Geneeskundig jaarverslag oostelijk Noord-Brabant van 1891 sluiten aan op de hiervoor vermelde oorzaken:

Aan kraamvrouwenkoorts: 14 vrouwen overleden in 13 gemeenten.

Aan andere ziekten van het kraambed overleden 31 vrouwen in 18 gemeenten.

Een beroemde vroedvrouw is Catharina Schrader uit Dokkum. Ze doet rond 1700 in 50 jaar 3060 bevallingen! Ze was de weduwe van een chirurgijn en werd al doende zeer ervaren. Door haar vakkundig optreden stierf minder dan 1 op 100 kinderen rondom de geboorte. Tegenwoordig hebben we een maat voor de zogenaamde ontsluiting van de baarmoedermond. Die begint bij 0 en gaat tot 10 centimeter. Tien centimeter is de maat waarbij een kinderschedel de baarmoedermond kan passeren. Catharina hanteerde, bij gebrek aan het decimale stelsel, als maat voor de ontsluiting heel simpel de omvang van een munt: een stuivertje [1,5cm], een oordje, een schelling, een florijn en tot slot een dukaat [4cm].

Als een pasgeborene in ademnood verkeerde paste men de volgende behandeling toe: men liet het kind ajuin ruiken, prikkelde de huid, borstelde de voeten, wreef de rug en hield het kind warm. Rond 1800 begon men met een soort kunstmatige ademhaling: het inblazen van lucht.

Het aantal vroedvrouwen

Slechts een enkele Brabantse vroedvrouw was opgeleid aan een vroedvrouwenschool zoals die van Keulen. Dat bleek uit een rapport in 1825 van districtscommissaris Wesselman van Helmond. Hij schreef kort en krachtig: "Met de vroedkundige hulp is het aan de meeste oorden vrij ellendig gesteld". In 1825 waren 154 verloskundigen actief in heel Brabant. Vanaf 1823 bestaat een Nederlandse opleiding tot vroedvrouw aan een Klinische School; voor deze opleiding moest men:

- = gezond zijn,
- = tussen de 20 en 35 jaar,
- = van onbesproken gedrag,
- = bij voorkeur ongehuwd of weduwe.

In 1869 moet één Brabantse vroedvrouw voor 2 keer zoveel inwoners zorgen als in de rest van Nederland. Verder heeft slecht 3% van de Brabantse vroedvrouwen een vroedvrouwenschool bezocht; pas in 1920 is dat 77%.

Nog in 1881 hadden de Kempen, Noord-Oost Brabant, de Noordelijke Peel en de dorpen rondom Breda bijna nooit een opgeleide vroedvrouw.

daar praat men nu nog over

In 1904 zijn in Liessel 8 kraamvrouwen overleden rondom of kort na de bevalling evenals de meeste baby's.

In 1905 wil Hanne van der Wallen voor haar eerste kind geen gebruik meer maken van de Liesselse vroedvrouw en roept de hulp van dokter Crobach uit Deurne in. Zij blijft in 1905 als eerste in leven na een bevalling.

De gemeenteraad eist inmiddels actie.

Uit onderzoek van de Deurnese huisarts Crobach bleek dat de oude vroedvrouw een zieke dochter had die ze 's morgens eerst verzorgde. Vervolgens ging ze op pad om de kraamvrouwen te helpen.

De overheid bemoeit zich met de verloskunde

Menig vroedvrouw meende een bevalling te kunnen bespoedigen door tijdens een wee de schede wat op te rekken of het kind wat aan te duwen. Dat veroorzaakte totaal onnodige schade aan de omgevende organen. Veel vrouwen hielden daar levenslang last van. Het ergste wat soms gebeurde was dat een haastige vroedvrouw na de bevalling de navelstreng er maar even uittrok en daarmee tegelijkertijd de baarmoeder naar buiten sleurde. Deze rampen hadden alles te maken met ontbrekende kennis.

In Frankrijk ontstaat op aandringen van de chirurgijns na 1600 het beroep van vroedmeester. Ze willen zo de kennis van de verloskunde op een hoger niveau brengen. Indien een mannelijke vroedmeester de bevalling deed werd een laken vanaf de hals van de kraamvrouw tot aan zijn eigen hals gespannen. Want de vroedmeester mocht onder geen beding haar geslachtsorganen zien. In 1552 werd in Hamburg nog een doctor, die als vroedvrouw vermomd een kraamkamer was binnengegaan, op de brandstapel ter dood gebracht.

Catharina Schrader had van de Nederlandse vroedmeesters geen hoge pet op. Ze schreef: "ze zitten vol wijn, zijn half van verstand, beroofd van enige barmhartigheid of medelijden en staan meteen klaar met mes, haken en schroeven voor een zieltogende lijdster. In plaats van Vroedmeester kunnen ze beter Beul of Varkensslager genoemd worden. Verder zijn ze onverzadigbaar gierig. Ze steken geen hand uit voor ze een zekere som geld uitgeteld hebben gekregen. Vaak moeten de kramende vrouwen het geld eerst nog lenen of bij hun burens met Gods Genade verzamelen."

Opvallend is de actie die Lodewijk XV (1715-1774) ondernam. Hij gaf zijn ministerie de opdracht eenvoudige leerboekjes over verloskunde te laten circuleren. Verder zond hij in 1767 zijn hofvroedvrouw Angélique Le Boursier Du Coudray (1712-1789) uit om aan de vroedvrouwen in zijn rijk les te gaan geven. Zij bezocht 50 kleine steden, dorpen en gehuchten en onderwees 4000 vroedvrouwen en hun leerlingen. In 1775 werd ze door stad Ieper uitgenodigd voor haar onderwijs. Haar lessen werden ter plekke in het Nederlands vertaald.

Langzaam nam de aandacht en de regelgeving van de overheid voor de verloskunde toe. Een beschrijving uit 1824 geeft aan welke instrumenten een vroedmeester in zijn praktijk moet hebben:

Een verloskundige tang

Een verloskundige hefboom

Stompe Haken

Scherpe Haken

Een hoofdboor

Een klisteerspuit

Vrouwencatheters, zowel van zilver als elastieken.

Een tinnen injiceerspuitje, voorzien van een gekromde buis, die aan het einde bol en met vele gaatjes doorboord is.

Alle deze Instrumenten moeten zindelijk, glad en voor roest beveiligd zijn, met Cacaoboter besmeerd.

Sterfte in het kraambed

In 1915 was er slechts 1 vroedvrouw per 9300 inwoners beschikbaar. 'Onbevoegd verlossen' kwam dus geregeld voor. Vanzelfsprekend hielp een ervaren buurvrouw of baker tijdens de bevalling.

Een baker was een oudere vrouw, met veel ervaring, uit het dorp zelf. Eigenlijk zorgde ze na een bevalling alleen maar voor de zuigeling en het huishouden. Maar vaak sprak het voor zich dat zij al bij een bevalling meehielp. Meermalen nam ze daar alle touwtjes in handen, zoals het inwendig onderzoek om te zien hoever de bevalling was. En vaak bepaalde ZIJ of men een dokter moest halen.

De overheid ging optreden tegen dit onbevoegd verlossen.

Bijkomend probleem was dat menig baker wel een of meer borrels lustte.

De vroedvrouw: een belangrijke getuige-deskundige

Er zijn enige belangrijke juridische taken voor de vroedvrouw:

= In Oudewater moest de vroedvrouw op intieme plekken controleren of een vrouw die zich wilde vrijpleiten van hekserij geen gewichten op haar lichaam meenaam om haar gewicht op valse wijze te verzwaren.

De officiële verklaring uit Oudewater dat een vrouw geen heks was, had in heel Europa grote bewijskracht.

= De vroedvrouw vraagt wie de vader van een bastaard is en doet hiervan aangifte bij de drossaard.

= Bij een kindermoord in 1743 onderzoekt de vroedvrouw de hiervan verdachte weduwe Pieterneel die kort daarvoor bevallen moet zijn.

Ze constateert: er komt melk uit de borsten: "haare borsten meer schenen moederlijk dan maegdelijk te wesen".

= Zij onderzoekt of een vrouw zwanger is:

- om mogelijke erfgenaam niet te benadelen bij de erfenis of een nieuw huwelijk door de enig overgebleven ouder.

- of een misdadigster zwanger is [die mag niet geseseld worden]

= Legt verklaring af voor de officier van justitie:

Johanna is pas bevallen van een tweeling en kan nu onmogelijk getuigen. [en dat komt Johanna goed uit]

= Over een door de vader onopzettelijk illegaal begraven kind verklaart een vroedvrouw dat het kind al enige dagen voor de geboorte dood was en daardoor reeds tot bederf was overgegaan.

= Ze onderzoekt echtgenoten op geslachtsziekte. [reden tot echtscheiding]

= Onderzoekt hoe zwaar een verwonding is aan de edele delen na een pak slaag bij echtelijke mishandeling.

Bastaarden

Wie een bastaardkind verwekt legt de mogelijke toekomstige lasten ervan bij de maatschappij. Want er is maar één ouder. Het is een tijd waar menig een niet oud wordt en de kans bestaat dat het kind van een een-ouder gezin door de maatschappij onderhouden moet gaan worden als die ene ouder overlijdt.

Als zoiets gebeurt moet de gemeenschap deze kinderen gaan "bestellen". Dat wil zeggen het kind wordt tegen betaling ondergebracht bij een andere dorpsbewoner. Maar dat kost geld en die rekening wordt bij de geboorte van een bastaard al meteen bij de verwekker neergelegd.

Verwekkers van een onwettig kind worden dus gedagvaard.

Tijdens een procedure wegens vaderschap tegen twee broers in Asten in 1713 is de eiser heel duidelijk: "deze twee leiden een ergerlijk leven en worden overal gevreesd. Van hen lopen verschillende bastaarden rond, waarvan de kosten ten laste komen van de Armentafel.

Hoe beschrijft men dat een vrouw verleid is?

Tijdens het proces wordt de wettelijke bepaling aangehaald: "Wie een jonge dochter [ongehuwde vrouw], met schone woorden van trouwbelofte of anderszins iets wijs maakt, haar verleid en door de bijslaap in haar ere krenkt en defloreert ["van haar bloempje beroofd"], is gehouden te doteren [boete te betalen].

En voor "breuk" [de wetsovertreding] te betalen - f 100,-."

Maar ook de ongehuwde moeders worden voor het gerecht gedaagd en gestraft. Tijdens een proces maakt de aanklager duidelijk hoe het zover met deze vrouw heeft kunnen komen: 'Jenneke is door Hendrik "met schone woorden" verleid tot "vleselijke conversatie".'

of

'Margarita Comans, al enige jaren als dienstmaagd te Vlierden wonende, is "door menschelijcke swackheijt gekomen tot [zonde]val en beswangert en in baerensnoodt gekomen".'

of

Henrick had haar met soette praetghens ende andere minnestreecken verleid [1651]

en tot slot "werd Clara met schoone woorden ende caressen [strelingen] verleid" [1656]

Hij laat zo mogelijk ook getuigen vertellen over het waargenomen overspel: "Zij hebben ook gezien dat Pieter Catharina menigmaal, ja genoegzaam, bij aanhoudendheid aan haar lijf voelde, tastte of haffelde en kuste en tegen haar vuile en ergerlijke praat voerde". [Vlierden 1747]

En als dan een onwettig kind is geboren dan ....

kan het zijn dat de moeder het kind [in een kleine optocht] naar het huis van de verwekker brengt en het hem overhandigt of daar op de stoep legt.

Als de man beweert dat hij niet de vader is kan hij het kind weigeren aan te nemen of even later terugbrengen en weer bij de moeder op de stoep leggen.

Een voorbeeld uit Tongerlo, 1642: Na de geboorte liet Heijltken haar kind naar het huis van vader Govert brengen, die het echter weer 's~avonds, midden op straat, voor Heijltkens huis deponeerde, met het grote gevaar voor het kind om van koude te versmachten of door honden gebeten of door paerden verpletterd te worden. Govert bleek dus niet bereid om zijn kind in der minne aan te nemen, zodat het tot een rechtszaak kwam.

Elders ging het beter: Jenneke heeft het kind bij Daniels' huis afgegeven en "dit kind heeft hij oock als vader aengenomen, het uitbesteedt en voor sijn eijgen kosten onderhouden." [1636]

Als de vader gewoon niet in de buurt is dan houdt de moeder het kind en blijft er dus letterlijk mee zitten.

Is de vader wel bekend en aanwezig maar weigert hij voor het kind en de moeder te betalen dan spant ook de moeder een rechtszaak aan. Zij legt haar rekening bij de vader op tafel.

Eerst legt de vrouw haar getuigenis af:

Alegonda zei tegen Willem: "*Gij bent vader van mijn kint dat ik draage, en geen ander ter werelt, want ik heb noijt met iemant te doen gehad als met u,*" 'nomineerende nog aen hem in presentie van allent volck tijt en plaatse, alwaar haare vleesschelic conversatie geschiet soude wesen'. 1792 [*ze noemde in het openbaar de tijt en de plaats waar ze met hem gemeenschap had gehad*]

En Hendrik moet gaan betalen voor een 4-tal zaken:

- een vergoeding voor de geschonden eer van het meisje, de defloratie [*het plukken van haar bloempje*]

- de kraamkosten, [of bij overlijden van het kind in het kraambed de eventuele begrafenis-kosten van kind en -of moeder]

- de kosten van de opvoeding voor het kind [meestal de eerste 13 jaar]

[*Zo moet in 1756 een man: "gedurende de 13 eerstkomende jaren f 18 per jaar" betalen voor het onwettige kind.*

of in 1805: "... voor alimentatie en onderhoud van het kind f 100 per de leeftijd van 13 jaar"]

- de breuk ofwel gerechtelijke boete voor overtreding van de huwelijkswetgeving. [de drossaard mocht overigens 1/3 van deze boete voor zichzelf houden! Het liefst eiste hij dus een zeer hoge boete]

Als een man vaker onwettige kinderen verwekte bestond de kans dat hij een volgende maal verbannen werd uit zijn woonplaats. [Tenzij hij erg machtig, rijk en belangrijk was !].

De drossard voer dus wel bij deze processen want zijn rekening en die van de advocaat waren ongelimiteerd hoog. De aangeklaagden protesteren soms tegen de lange en woordenrijke aanklachten: "Het zijn alleen maar woorden en klanken om het proces te rekken en nodeloze kosten te maken."

Enkele veroordelingen uit Asten laten zien dat als een arme vrouw geen man kan aanwijzen die de kosten zal betalen, zij zelf als afschrikwekkend voorbeeld een maand lang op water en brood het gevang in gaat.

Overigens ondernamen sommige vrouwen allerlei slimme manoeuvres om de echte vader buiten beeld te houden:

"dat zij van een manspersoon op den Roijsen weg tusschen Veghel en Roij bij Apenhoef op de gront is nedergeworpen, aengetast en met geweld verkragt, en anders geen vader van haer kint kent.

Het zou de Jan zijn die onlangs in Dinther per ongeluk werd dood geschoten". De broer van deze vrouw zegt vervolgens voor de rechtbank dat ze liegt. Veghel 1692

Enkele inwoners van Veghel hebben op dinsdag 11-6-1793 "geassisteert by de bevalling van Maria Janse, zynde stom en dooff, als wanneer dese is bevallen van eenen zoon." Wie de vader was kon Maria natuurlijk niet zeggen.

Hoewel natuurlijk nog zeldzamer, kwam ook incest voor.

In 1774 blijkt dat de Helmondse schepen Biertempel incest heeft gepleegd met zijn dochter. Zij heeft hieruit een zoon gebaard. Biertempel wordt opgesloten in het kasteel te Helmond, vervolgens overgebracht naar de Gevangenpoort te Den Haag en uiteindelijk door de Staatse Raad van Brabant in Den Haag op 1 augustus 1774 veroordeeld tot de dood. Hij wordt geëxecuteerd. Zijn door hem verkrachte dochter krijgt overigens 50 jaar gevangenisstraf! Maar de rechtspraak is blijkbaar niet voor iedereen even streng: in Den Bosch wordt in 1695 de 65-jarige Hans Peters "slechts" veroordeeld tot 12 jaar verbanning en 100 gulden boete. Hij heeft liefst twee kinderen bij zijn schoonzus verwekt.

Een onecht weeskind van een passante 1817

Anna Knops is op reis en bevalt in Deurne van een onecht kind. Ze vertrekt kort daarna naar Nieuwkuijk waar ze is overleden. De schout van Nieuwkuijk meent dat zijn gemeente niet voor de kosten hoeft op te draaien. Hij heeft het kind naar Deurne gezonden en op de armekar van gemeente tot gemeente laten vervoeren. De schout van Deurne heeft na aankomst het kind voorlopig laten verzorgen maar verlangt dat het armbestuur van Nieuwkuijk wordt gelast het kind zo spoedig mogelijk van Deurne op te halen met betaling van alle kosten. Gedeputeerde Staten van Brabant beslissen het steekspel en: "geven wijders aan den schout van Nieuwkuijk het ongenoegen dezer vergadering te kennen wegens zijne onmenschlievende handelwijze in het doen vervoeren van dat kind".

'een bestoven kind'

Als een molenaar op zijn molen een kind verwekt had bij een wachtende boerin of dienstmeid werd zo'n kind wel vanwege het overal op de molen aanwezige meel, een 'bestoven kind' genoemd. Ter waarschuwing hangt op Holtens' molen in Deurne tegenwoordig een bordje met de bloemrijke tekst: "wie op een molen gaat wordt licht bestoven".

En het liedje "daar bij die molen"..... verwijst trouwens ook naar ontuchtige zaken buiten het zicht van de dorpsgenoten bij molens die meestal op de stadswallen staan.

Hoe vaak was een kind onwettig?

Tussen 1831 en 1840 was het percentage buitenechtelijke geboorten in Noord-Brabant **4,9%**. **In de garnizoenssteden** was dit steeds hoger: in Den Bosch en Breda was het aantal buitenechtelijke geboorten in de periode 1816-1840 **13%**. Deze cijfers wijken nauwelijks af van de landelijke gemiddelden: het percentage buitenechtelijke geboorten voor het platteland lag in deze periode op 5 tot 10%; in de middelgrote steden lag dit steeds boven de 10%.

In Tilburg was er voor 1831 geen garnizoen en was het percentage buitenechtelijke kinderen 3%; toen er een garnizoen soldaten kwam, steeg dit in de periode 1831-1835 tot 9%.

Soldaten worden vaak ook als verwekkers in kindermoordzaken genoemd.

Was men preuts?

Hoe preuts de mensen waren? ...Daar kun je soms zo je vraagtekens bij zetten.

In de Stefansdom in Wenen werd rond 1300 naast de hoofddeur een aparte ingang voor mannen en een voor vrouwen gebouwd. Omdat lezen in die tijd nog geen gemeengoed was moest voor iedereen duidelijk zijn wat de mannenkant en wat de vrouwenkant was. En dat werd heel simpel met "het watermerk opgelost". Vandaag de dag kan iedereen het nog steeds open en bloot aan de buitenzijde zien: aan de mannenkant kwam een hoge pilaar die eindigde in een mannelijke eikel. Aan de vrouwenzijde kwam bovenop de pilaar een vrouwelijk geslacht met wat krulhaar.

Vrouwen zaten vroeger goed ingepakt in meerdere kledinglaagjes

Vandaar dat de opmerking gemaakt werd: *„Ge begrijpt nie dat er in de tijd van ons moeder iemand heeft moeten trouwen“*

Hoe ze dat ooit gevonden kregen onder al die rokken!

Ons moeder droeg een relf (beha),

een hemd,

een onderrok,

een jak met lange mouwen en knoopjes tot in de hals,

een onderbroek met een open kruis met lintjes,

die de kousen ophielden,

een vim rokken

en daaroverheen dan nog eens een scholk (schort).

het lange wachten en de stress leidden blijkbaar regelmatig tot veel drankgebruik .

Menig vroedvrouw bleek tegen de spanning die het vak met zich meebracht naar de fles te grijpen.

Zo had de Eindhovense wijze vrouw Berbel [1555] 35 potten bier op de kerfstok staan.

En als in Amsterdam [1704] een vroedvrouw niet nuchter aan het werk verschenen was, werd ze 6 weken geschorst

Ook in Brabant is rond 1900 het drankgebruik een probleem. ". . en bij talrijke gelegenheden kwam de fles op tafel en klonk het "schenk ze nog 'ns vol!!" als muziek in de oren van de betrokkene. Het tweede glas smaakt altijd nog beter dan het eerste.

Zelfs de baker, ja! Vooral de baker meende haar baker-verstand niet ten toon te kunnen spreiden zonder een paar "piereverschrikkers" en "slaapmutskes" te nuttigen.

In Udenhout staat in het dorpsreglement een verbod voor de vroedvrouw om handel te drijven in wijn, bier of alcoholhoudende dranken dan wel een bierhuis, tapperij of hotel te houden.

Maar ook dokters konden de stress soms niet aan. Zo is er een schrijnend verhaal uit Uden [1852]. Dokter B. komt bij een moeizame bevalling al beschonken binnen. Hij begint met een half pint jenever te drinken, "hem door de arme menschen gehaalt". Dit uitgedronken hebbende verklaart hij dat alles bij de kraamvrouw in orde was. De baby hangt overigens al die tijd al met de beentjes buiten de moeder. De dokter bekijkt het hoofdschuddend, zucht en laat nog maar eens een halve pint jenever halen en begint daarna de bevalling. Hij trekt de dode baby er al vloekend en tierend uit, loopt dan de deur uit en laat de vrouw in een hulpeloze toestand achter. Dit was de tweede verlossing binnen vijf dagen welke hij bedronken deed met als resultaat een dood kind.

Het transport van een vroedvrouw

Zodra de bevalling begon, werd de vroedvrouw gewaarschuwd door de echtgenoot of knecht. Vóór 1900 ging zij te voet. Bij een grote afstand zorgde men voor een paard en wagen.

In Helenaveen behelpt vroedvrouw de Bie zich rond 1900 met een hondenkar. Maar de komst van de fiets betekent een grote vooruitgang. Maar als de Bie zich een fiets aanschafft verzet de pastoor zich. Ze mag zelfs de kerk niet meer in want "een vrouw die fietst is onfatsoenlijk".

Blijkbaar spant de pastoor samen met de veldwachter. Ze krijgt omdat ze "een rijwiel heeft bestuurd zonder wegenbelasting te betalen" een boete van 3 gulden.

Als ze naar Griendtsveen geroepen wordt moet men haar voorlopig weer met een koetsje halen. Dit retourtje Helenaveen Griendtsveen kost 1 gulden.

Maar geleidelijk aan gaat de Nederlandse vroedvrouw toch over op het gebruik van een motor of bromfiets.

En in 1931 werd de vroedvrouw in Reusel slechts aangenomen door de gemeente op voorwaarde dat zij een auto kon besturen. Ze laat meteen beugels op de auto maken voor haar fiets. Bij een smal pad stapt ze uit de auto over op de fiets. Het autogebruik zien we pas na 1950 in omvang toenemen.

De honorering van de vroedvrouw

Vaak krijgt een vroedvrouw van de gemeente 12 gulden per jaar en per bevalling 12 stuivers.

Als nevenverdienste verkoopt ze nogal eens kruiden. Soms verdient ze na de bevalling bij door enige dagen tot eventueel weken te bakeren [in feite werken als kraamhulp].

In 1726 krijgt Maria Vogels na 25 jaar trouwe dienst een jaarlijks tractementje van 25 gulden.

En als in 1781 Allegonda Vlerks 68 is geworden ontvangt ze voortaan een pensioen van 16 gulden per jaar

Andere lokkertjes om een vroedvrouw over te halen tot vestiging zijn vrijdom van belastingen of zoals in 1872 te Liessel een hypotheek van 750,= voor het kopen van een huisje.

Omdat in de ene plaats veel meer particuliere bevallingen zijn die het inkomen op kunnen vijzelen en in een andere plaats bijna niet ontstaan er plaatselijke verschillen in gemeentelijke beloning.

Zo bedraagt in de gemeente Deurne in 1881:

in Deurne zelf de jaarwedde f 400,=

in Liessel f 350,= met vrije woning en tuin,

in Helenaveen f 400,= met vrije woning en tuin én turf.

Tot rond 1950 bedient een vroedvrouw meestal zowel een particuliere als de gemeente- of armenpraktijk.

Het particulier tarief voor een bevalling rond 1900 wisselt van f 2,50 tot soms f 10.

Bij de arme bevolking lag dat moeilijk. De bevolking in Kempen en Peel was zo arm, dat een vroedvrouw dikwijls niet betaald kon worden. In veel gezinnen kwam elk jaar een kind, vaak acht of tien achtereen. Meestal was de vorige bevalling nog niet betaald. Soms probeerde men de vroedvrouw te betalen met eieren of een kip.

Was de vroedvrouw ongehuwd of weduwe, dan moest ze andere neveninkomsten zoeken zoals gezegd kruidenverkoop of bakeren.

Alleen Den Bosch, Eindhoven, Tilburg en Breda hadden een in vaste dienst aangestelde gemeentevroedvrouw.

In 1921 wordt Catharina Terruwe aangesteld tot vroedvrouw van Deurne. Ze biedt het aangrenzende dorp Vlierden aan om ook daar en wel voor 200 gulden per jaar als vroedvrouw te gaan fungeren. Vlierden wil slechts 50 gulden geven. Zij wijst dit voorstel af en schrijft: "uw college begrijpt zeer goed dat een ambtenaar niet leeft van philantropie alleen". Bij arme mensen doet ze kosteloos bevallingen en krijgt daarvoor snuisterijen zoals een pak bloem of een handdoek.

Respect voor de vroedvrouw

Uit onverwachte bron krijgen we een klein inkijkje in de waardering voor de vroedvrouw:

08.08.1658 Grubbenvorst. De pastoor schrijft: s'morgens vroeg bij het eerste hanegekraai overleed Windelina, vroedvrouw en lange tijd weduwe, bijna 90 jaar oud. Zij was een wellevende vrouw en een altijd trouwe hulp bij bevallingen. Haar zijn nauwelijks ongelukkige aflopen bij bevallingen met moeder noch kind overkomen.

9 juli 1728 Gemert. Weduwe Petronella was een zeer vrome vrouw en vroedvrouw. 's Nachts ging zij naar een bevalling en stierf onderweg.

In het wonderboek van Aarle vinden we twee verhalen over een vroedvrouw:

Wijsvrouw [oude naam voor vroedvrouw] Cornelia uit St Michielsgestel is 51 jaar en heeft een breuk. Cornelia legt een plechtige verklaring af in 1599. Zij had een grote breuk in haar buik waarvoor zij een forse breukband moest dragen. Na een bedevaart naar Maria te Aarle is ze genezen. Ze heeft de breukband aan Maria geofferd, en tot haar eer in de kapel achtergelaten.

In 1601 kreeg Weduwe Cornelia een verschijning van de duivel in een gruwelijke gedaante. En zij was van nature een vrijmoedige dappere vrouw die niet fantaseerde of snel bang werd, want zij is in Michielsgestel de wijsvrouw en die zijn meestal niet bang. Een tijd later kwam de duivel terug in de vorm van een vale kat die ineens voor haar zat en even plotseling verdween. Daar werd ze zeer bang door. Na de belofte van een bedevaart verdween haar angst.

Iemand in het pak doen

Het kind werd vroeger ingebakerd; dat heette "In 't pekske dreien". Hierbij werd de baby met rechte beentjes en de armen over de borst in een lange, smalle doek gewikkeld.

Tot rond 1925 kwam dit inbakeren in Oost-Brabant voor.

Als gevolg van dit inbakeren waren de kinderen vaak ziek en smerig. Maar als hier in de wieg nog een paar dekentjes overheen lagen zag het er allemaal weer 'netjes' uit.

Er waren twee goede redenen om een kind in te bakeren:

= het kon niet bewegen en bleef dus "rustig"

= inbakeren zou krom groeien, de engelse ziekte, tegengaan.

= het was ook handig: tijdens het werk in de stal of de schuur kon men het ingebakerde kind aan een stevige spijker aan de balk van de zoldering hangen.

De aanpak van onrustige kinderen

Een oud middel voor het rustig maken van een huilend kind was het wiegen van het kinderbedje met een touwtje. De ouder die het dichtste erbij lag begon vanuit bed met het touwtje te schommelen als een kind hilde.

Als inbakeren of wiegen niet hielp of de kinderen hiervoor te oud waren kregen veel kleintjes een 'mop' ofwel 'dot'. Een "mop" was een doekje met suiker of andere zoetigheid welke als fopspeen dienst moest doen om de kleine rustig te maken. Vaak werd zo'n sabbeldoekje in alcohol gedoopt.

In Deurne werd dit doekje in suiker met brandewijn gedrenkt om de kleine kinderen 'zoet' te houden; het werd 'froot' genoemd. Andere Deurnenaren gaven een 'tödje' van suiker met wat jenever of zoet bier.

In 's Hertogenbosch maar ook in bijvoorbeeld Gorinchem en Schiedam werd als alternatief gebruik gemaakt van opiumhoudende 'heulbollen'. In die tijd kon men die onbeperkt krijgen in de apotheek. Volgens de Bossche dokter Godefroi overleden vooral in het eerste levensjaar veel lastige kinderen door het gebruik van de verdovende slaapsiroop [aangeduid met de mooie term "laudanum liquidum sydenham"] of papaverbollen. De opium maakte vele kinderen tot een 'engeltje'.

De bakermat .

Een bakermat is een van riet gevlochten op de grond liggende kuipstoel met een lage en een hoge rand. De baker ging met haar rug tegen de hoge rand zitten en zette haar voeten binnen en tegen de lage rand. Dan nam ze de baby op de arm en verwarmde zichzelf en de baby bij de open haard. Haar rug was door de hoge rand beschermd tegen tocht.

geen voeding ?

Als bij een vrouw de borstvoeding niet goed op gang kwam of als de moeder overleden was na de bevalling dan moest er iets geregeld worden voor de boreling. Als men geluk had dan was er wel een vrouw in het dorp die melk over had. Hiervan zijn vele fraaie voorbeelden van overgeleverd. "Zij had genoeg voor twee" luidt dan de trotse opmerking. Was dat niet het geval dan nam men soms zijn toevlucht tot melk van een geit. Maar dat had zo zijn nadelen. Vaak kreeg een kind door deze slecht te verteren melk diarree en bovendien tekort aan vitamine C. Van iemand die er slecht uitzag werd nog wel eens gezegd: "die heeft van de geit gehad", maar dat zei men ook wel eens van mensen die erg nieuwsgierig waren en overal hun neus instaken.

Ook bij tweelingen had een moeder vaak niet genoeg voeding voor allebei haar kinderen. De overlevingskansen van een tweeling waren dus duidelijk minder groot. Nog slechter was de Ausgangssituatie voor een drieling. Bijna altijd liep het met een drieling slecht af. In de doopboeken leest men steeds weer: "dewelke op den derden dag alle zijn overleden". Een vrij typische naam voor een drieling werd wel ontleend aan de Heilige Driekoningen: Caspar, Melchior en Balthasar.

Kindervoeding

Borstvoeding bleek van groot belang in de bestrijding van de zuigelingensterfte en dus de overleving van een kind. Meestal gaf men een kind borstvoeding gedurende het eerste jaar. De geestelijkheid bevorderde het geven van borstvoeding en stelde dat geen borstvoeding geven zondig was.

De borstvoeding loopt niet

Als het kindje slecht drinkt, moet een volwassene aan de borst zuigen om de melkvloed op gang te brengen. Dat was dus vaak de vader. Maar niet alle vaders durven dat. In sommige dorpen had men daarvoor een 'tetedrinker' beschikbaar. Dit kon een man of een vrouw zijn. In Noord-Holland was het vaak een man die 'mammer' werd genoemd. Een goede mammer kon in enige minuten de borst leegdrinken. Soms had een dorp vanwege de religieuze scheidslijnen die door een dorp liepen zowel een katholieke als een protestantse mammer.

Ook in de tekst van een uithangbord aan de Amsterdamse Herengracht zien we deze gewoonte om de borstvoeding op gang te helpen terug:

***"Hier woont Lijsbeth, die meisjes bestelt
en ook Minnemoers, al om gelt
Gaat ook uit om borsten te zuigen
Sij doet het zagtjes, zo velen getuigen"***

Zuigelingensterfte was vaak te wijten aan verkeerde verzorging en /of te weinig voeding. Veel vrouwen moesten werken, hadden geen goede gelegenheid om te voeden. Bovendien liep bij zwaar werk de voeding ook vlug terug.

Toen kwam vanaf 1880 op grote schaal de kunstvoeding in de mode. Dat leek een uitkomst maar.... Het grote gevaar werd nu infectie want flessen, spenen en slangen werden niet goed schoongemaakt. De zuinige bevolking gooide niets weg en vulde de overgebleven melkrestjes in de fles gewoon weer aan. Zo dronk een kind dus altijd koe- of geitenmelk die al een beetje bedorven was!

Daarnaast is koemelk te geconcentreerd voor een kind. Dat kind kan die te sterke melk niet verwerken in zijn darmpjes. Maar de goedbedoelende ouders verdunden de koemelk niet hoewel dit echt noodzakelijk is. Men wilde het kind namelijk 'volwaardige' voeding geven. Zoals men als goede boeren zei: 'van te veel water werd geen big vet'. Een mager kind gold rond 1900 als een schande...

Daarnaast werd met het idee dat méér ook beter was, vaak nog eens extra suiker door de koemelk gedaan.

De zuigeling kreeg dus vaak iets bedorven en veel té sterk geconcentreerde én gesuikerde melk. Elk van deze factoren kon aanleiding zijn tot diarree en vervolgens de gevreesde uitdroging. Vanwege de groene gal die op een gegeven moment met de diarree meekwam, sprak men van 'het koperzuur'. Als het zover kwam overleefde een kind dit meestal niet. Het is dus geen wonder dat in 1880 de sterfte onder kinderen met kunstvoeding 2,5 keer zo groot was als bij borstvoeding.

Kinderverzorging 1893 De oude man .

Heel schreïnend beschrijft de arts Godefroi wat er dan gebeurde: "Kinderen, enkele maanden oud, hebben een gerimpeld gelaat en diepe vouwen in het voorhoofd, zijn in hoge mate vermagerd, het beeld vertonend van 'de oude man, de grijsaard'; het hele lichaam toont gezwollen klieren en een bolle buik; een bleek vaalgeel gelaat. Een groot gedeelte van deze beklagenswaardige wezentjes sterft gelukkig reeds vóór het eerste levensjaar.

De bevolking waste zich nooit .

Ernstig was de afwezige hygiëne. Het belangrijkste kenmerk was dat een groot deel van de bevolking zich nooit waste. De heersende mening was: "Van water werd men ziek"

Dokters en vroedvrouwen moesten de vrouwen zich eerst laten wassen, óf hen soms zelf wassen.

Neel Doff verhaalt: 'De dokter wilde haar onderzoeken: "ik moet je eerst wassen". Warm water, zeep... Hij pakte de ijzeren, geheel beroete ketel en ging hem vullen aan de put, hing hem aan de ketting boven de stookplaats.

Na een kwartier was het water warm genoeg. Ver weg vond hij de groene zeep en begon haar hele onderlichaam te wassen. Toen pas onderzocht hij haar inwendig.

Kraamhulpen meldden hetzelfde beeld:

als ze na een jaar terugkwamen bij de volgende bevalling: 'en dan konde ge zien, dat het lichaam geen drup water had gehad, het hele jaar niet. Da konde ge zien.'

Na de geboorte werd een baby eerst ingeolied om de huidsmeer er af te halen en daarna gewassen zodat het steenkoud in bed lag.

Enkele bakerpraatjes en traditionele opvattingen: een kraamvrouw mag na de bevalling niet gewassen worden. Dit gebeurt pas op de tiende dag omdat men vreesde voor allerlei kwalen. De derde en de negende dag waren de meest riskante dagen, omdat op deze dagen respectievelijk de zogkoorts en sluiting van de baarmoeder optreden.

Vanaf 1920 kwamen de consultatiebureau's in beeld. Daar kon men meemaken dat: "Toen de moeder het luierpak had weggehaald, kwam een skeletachtig spookje tevoorschijn, met een lijkbleek, opgezet gezicht alsof het uit een kelder kwam, en een lijfje met een walgelijke lucht, uitgebeten door urine en vuil; op het hoofdje schilfers en etterpuisten waar ongedierte uitkroop."

Babyverzorging betekende: niet in bad, niet aan de borst, geen verschoning.

Moeders weigerden aanvankelijk om een kind te baden, de borst te geven en schone kleren aan te doen:

'Ik verzorg mijn kind op mijn manier; als je naar die dokter luisterde was je er de hele dag mee bezig...

Die dokter praat alsof een kind een vis is dat aldoor in het water moet.'

of

'Ik ga die korst niet wassen: kwaad dat naar buiten komt, spaart een ziekte uit.'

En een oud-huisarts vertelde: "Ik verzorgde vaak moeder en kind: wassen, verschonen, aankleden. Toen ik eens voordeed hoe de baby gewassen moest worden, nam ik een flinke teil met water. Daar schrokken ze wel van: „Dokter, ge verzeupt 'm'"."

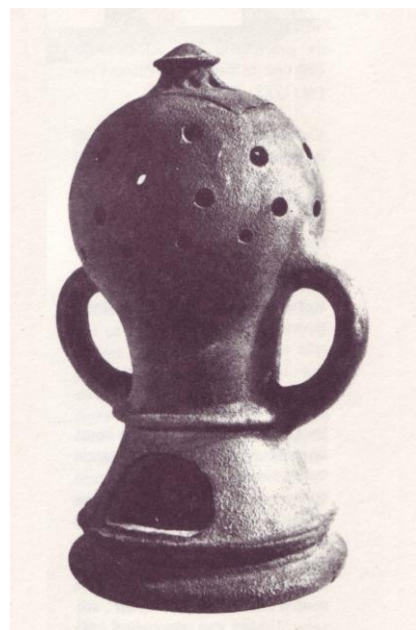
Want een kind werd als regel op schoot gewassen.

In de luiertje en op een matrasje lag geen zoet geurend babytje

Op een luierdroger met gloeiende kooltjes werden de natte ongewassen luiers, gedroogd en opnieuw gebruikt.

Werden zojuist gewassen luiers iets te snel na het verhitten op de zgn vuurmand gebruikt dan werd men 'te heet gebakerd' of "in de luren [luiertje] gelegd".

Hiernaast een luierdroger.

Het matras van een wieg was gevuld met haverkaf en haksel dat elke herfst opnieuw gevuld werd. Later ging men over op molton onderleggers. De altijd natte matrassjes werden voortdurend opnieuw gedroogd, een babymatras stonk steeds naar urine en ontlasting.

Rond 1900 werd een baby op een 'piskussen' gelegd, dit was een nieuwe ontwikkeling. Het bestond uit een laagje rubber met vele lekgaatjes en een onderlegger. Men probeerde zo zoveel mogelijk urine op te vangen. Nog in 1940 kon men baby's zonder luier op het 'moderne' matje zien liggen. Gebruikte men wel luiers dan werd die luier drie keer per dag verschoond, en tegelijk werden daarmee de billen afgeveegd. Een vieze luier werd niet echt uitgewassen. Het was simpelweg uitspoelen en laten drogen, dat was alles.

Huwelijksduur in de 17^e eeuw .

In het Hertogdom Kleef bleek dat in het plaatsje Uelzen in het pestjaar 1596 na de vele overlijdens 267 huwelijken werden gesloten. 35 waren een 2e huwelijk, 2 een 3e, 4 een 4e.

Grofweg 1 op 7 was een tweede of derde huwelijk.

Slechts de helft van de huwelijken duurde meer dan 15 jaar.

Tegenwoordig is de gemiddelde huwelijksduur bij echtscheiding 14,5 jaar. Men zou bijna zeggen dat nu de pest er niet meer is om een huwelijk te beëindigen we het dus zelf moeten doen.....

Overigens was het voor een alleenstaande man of vrouw [in die tijd was dat bijna altijd een boer - boerin] nagenoeg onmogelijk alleen een boerderij te leiden. De meeste weduwen of weduwnaars waren na een jaar dus weer gehuwd.

De gemiddelde leeftijd rond het jaar 1900: een man werd 50 jaar, een vrouw dankzij de zwaarte van kraambed en kindertal gemiddeld 45 jaar.

Ziektes aan de baarmoeder

In de 17e eeuw meende men dat veel klachten bij vrouwen aan de baarmoeder toegeschreven moesten worden. Voor onduidelijke en psychische klachten hebben we daar de term "hysterie" aan overgehouden. [hysteros is het Griekse woord voor baarmoeder] Zo lezen we in de verzamelde medische teksten "De thesaurus van Gramsbergen" uit 1626: "Jongedochters beginnen rond de veertien jaren haar maandstonden te krijgen. Haar stem wordt grover, ze beginnen neiging tot bijslaap te krijgen. Als deze jongedochters huwbaar zijn en men hen niet tijdig een man geeft, krijgen zij te maken met flauwtes. Zij worden geplaagd door het omhoogkomen van de baarmoeder. Omdat haar vrouwelijk zaad bij haarzelf in de baarmoeder blijft, bederft het, verandert in venijn, leidt tot hartkloppingen en veel waterzucht."

Dit "omhoogkomen van de baarmoeder" beschouwde men als een belangrijke oorzaak van klachten. Men dacht namelijk dat de baarmoeder als het ware vrij door de buik heen wandelde op zoek naar mannelijk zaad. Tegenwoordig weten we dat de baarmoeder stijf op haar plaats onder in het bekken gehouden wordt door zes stevige banden.

Slimme kruidenverkopers speelden op deze opvattingen in. In een advertentie van 15 april 1732 in de Oprechte Haerlemse Courant vinden we een thee die geschikt is voor de ziekten van de baarmoeder:

"De beroemde Zwitserse KRUYDER-THEE, nemende Wonderlijk weg alle Hoofd-, Borst-, Lenden-, Maag-, Colijk-, Jigt- en Ledepijnen, Moederqualen, en by uytinementheyd de VRYSTERS-ZIEKTEN."

Les vapeurs

Joseph Raulin, een Parijs' arts, beschrijft in 1758 een nieuwe ziekte, de "vapeurs". De zieken zien alle kleuren van de regenboog, voelen zich niet lekker en hebben wanen. Deze vapeurs worden beschouwd als een nieuwe damesziekte: men heeft het ineens warm of voelt een plotselinge gloed [in onze woorden "een opvlieger"]. Sommige dames krijgen angstgevoelens door de darmgassen die zich in hun buik ophopen en, naar ze menen, de baarmoeder hoog de buik induwen. Raulin gaat de vrouwen behandelen met rozemarijnolie. Dat is al in de 14e eeuw door een Catalaanse alchemist gedistilleerd en is populair onder de naam "Eau de la reine de Hongrie". [verbasterd: *Lodderein*] Vele adellijke dames hebben het bij zich. Met dit reukwatertje bestrijden zij hun "vapeurs", zo typisch voor de overgang. De dames dragen een met rozemarijnolie geparfumeerd sponsje in een zilveren reukdoosje met zich mee en delen dit **Frans reukwater** kwistig uit in hun theekransjes.

Een lege baarmoeder

De bevolking was er van overtuigd dat een baarmoeder niet leeg moest zijn. Zodra een vrouw bevallen was werd ze in de 17^e eeuw met voedsel volgepropt. Zo kon haar lege baarmoeder zich vast weer een beetje vullen. En nog in 1990 kreeg ik van een dikke dame te horen dat haar buik niet dik was maar opgeduwd werd door een volle baarmoeder.

In de middeleeuwen behandelde men kwalen van de baarmoeder onder andere met stoofpotjes met welriekende stoffen zoals amber, salie, bijvoet en kamille. Zo'n potje werd tussen de voeten onder de rok gezet.

Hier laat een dame de damp van welriekende kruiden naar haar inwendige organen opstijgen.

Opvallend is dat de dame haar vieze voeten buiten het bad laat staan.

De syfilis .

En dan ineens duikt er een nieuwe ziekte op met grote zwerende huidafwijkingen ofwel grote pokken. [De "kleine pokken" waren de regelmatig voorkomende gewone pokken].

Het is de syfilis. Ze komt vermoedelijk in 1492 "overwaaien" uit Amerika dankzij de zeelui en soldaten van Columbus. Door het huwelijk van de Spaanse Johanna van Aragon met Filips de Schone komt syfilis dankzij de begeleidende soldaten via Arnemuïden in 1496 in Nederland. De route die het grote gevolg van soldaten en hofpersoneel door Zeeland en Holland aflegt is een groot syfilisspoor. Vanaf die tijd wordt de ziekte vooral verspreid door legers en in badhuizen.

Omdat het een ziekte is die veel voorkomt zijn er dus veel benamingen voor: de grote pokken, de vuile pokken, de schandige ziekte, de vuyle zaetloop, de 'geheime ziekte', de Venusziekte, de pest der voornamen, Morbus Gallicus, St Jobs plaghe, de Spaanse pokken.

Overigens vindt iedereen dat het een ziekte van de "buurman" is: in Spanje heeft men het over de Franse ziekte; de Fransen spreken over de Napolitaanse schurft; de Polen zeggen Duitse ziekte; de Russen roepen Poolse ziekte en de Engelsen noemen het French disease.

De slachtoffers waren als regel het loslopende mansvolk zoals zeelui, soldaten en studenten en bijgevolg kwam het vaak voor in havens, garnizoens- en universiteitssteden.

Daarnaast waren natuurlijk prostituees altijd en opvallenderwijs ook minnen ofwel zoogsters vaak besmet.

De kans op besmetting ligt erg hoog. Men gaat er van uit dat per "contact" de kans op besmetting 33% is.

In de Boerenoorlog, 1900, bleek dus 50% van de Britse soldaten in Zuid-Afrika syfilis te hebben. Voeg daarbij dat er geen effectieve therapie bestond en dat na een besmetting de gemiddelde overlevingsduur 20 jaar bedroeg dan is duidelijk welke ravage deze geslachtsziekte heeft aangericht.

Maar ook dichterbij huis, in Nijmegen, had 95% van de 3000 garnizoenssoldaten tussen 1840 en 1890 een geslachtsziekte.

Omdat men ervaren had dat de ziekte via gezamenlijk gebruik van drinkglazen kon worden overgebracht ontwikkelde zich in Frankrijk de gewoonte om ieder voortaan een eigen wijnglas te geven.

De Spijkerkapel te Esdonk

Wie last had van grote zweren in zijn huid, zoals bij syfilis, kon zich wenden tot de bijbelse figuur van de heilige Job. In zijn diepste ellende zat die vol zweren op een mestvaalt omgeven door honden in stilte te lijden. Job werd om hulp aangeropen met de tekst: "Heilige Job eet mijn zweren op."

In Esdonk staat een kapelletje, de zogenoemde "Spijkerkapel", dat is gesticht door een Spaanse majoor. Die had in Gemert "een sonde begaen, en daerdoor syne huyd zwerende wert en vol puyste". Toen hij zijn probleem ontdekte riep hij meteen de patrones van de lichte dames, Maria Magdalena, te hulp en beloofde voor zijn genezing een kapelletje te bouwen. En zie na drie dagen was hij "beter". Opvallend is dat men in de kapel spijkers offert. In dit offer zien we de zogenaamde signatuurleer doorschemeren: iets wat er op lijkt in vorm of naam kan een ziekte beter maken. En het franse 'clou' betekent "spijker" maar ook "puist".

Opkomst der pokmeesters

Toen vanaf 1492 ineens overal de ziekte syfilis ofwel de "grote pokken" opdook, hadden de chirurgijns geen idee wat ze hiermee aan moesten. Maar er was grote behoefte aan behandeling en daar werd grof voor betaald.

Omdat men vooral de huidafwijkingen zag, en niet de verwoestingen die diep in het hele lichaam werden aangericht, begon men met de bekende huidmiddelen de ziekte aan te pakken.

Men wist uit de Arabische geneeskunde dat zalf met kwik in staat was huidafwijkingen door schurft en luizen te behandelen. Met het idee dat syfilis een huidziekte was ging men bij gebrek aan beter massaal met kwik ofwel de arabische "Saracenezalf" aan de gang.

De bijwerkingen waren niet mis. De zieken gingen liters speeksel per dag kwijlen, hun tanden en stukken kaakbot vielen uit. Menigeen ging dood aan de therapie.

Door het aanvankelijke gebrek aan kennis bij de artsen sprong een nieuwe groep 'genezers' in de grote vraag naar behandeling. Dat waren de pokmeesters. Zij beweerden in het buitenland hun speciale kennis te hebben opgedaan. Omdat ze geen arts waren gingen ze in kleine plaatsen waar geen chirurgijns-gilde actief was, praktijk houden. Zo was Pokmeester Jacobus in Arnemuiden gaan wonen om buiten het bereik van het Middelburgs chirurgijns-gilde te blijven. Hij verdiende in 6 jaar tijd liefst 25.000 gulden. Ook Pokmeester Culaert, [1654-1657] had het vak in Italië geleerd, woonde in Arnemuiden en verdiende 50.000 gulden.

Kwakzalver Meester Gerardus Nicolaes V 1650 zoekt zijn patiënten via de [eerste] advertenties: „Ten eersten genees ick het Morbum Gallicum oft de quade Pocken“. Hij kan „so secreet" genezen, „dat de Vrou niet kan bemerken dat de Man van sulcke gebreken wort geholpen en de man het niet van syn eygen vrou sal kunnen weten". Hij hield er twee huizen en een theetuin aan over.

Maar de chirurgen namen al snel de werkwijze van de pokmeesters over. De behandeling kwam meestal neer op het 5 dagen lang insmeren van armen, benen en liezen van de zieken met een smeerlap vol kwikzalf. De chirurg liet dit gevaarlijke werk gevoeglijk over aan de leerling-chirurgijn.

Het in die tijd algemeen als antisyfilismiddel erkende kwik werd uiteindelijk op 3 manieren toegediend: slikken als kwikpillen [de zgn pilulae Barbarossae], de huid smeren met kwikzalf en het met een mantel bedekte lichaam van onderaf stoven met hete kwikdampen vanuit een broedstoof.

Het recept van de smeorzalf van Delft uit 1550 is nog bekend. Ze bevatte 20 ingrediënten: zwavel - kwik - loodwit - kwikchloride - geel loodoxide - zilverkleurig loodglit - lood - keukenzout - wortel van zwart nieskruid - wortel van wit nieskruid - laurierbessen - kamfer - laurierolie - varkensvet - reuzel - duivekervel - zuringwortel - alantwortel - wortel van Bernagie - wortel van apostemenkrut - wortel van stinkende gouwe.

In de 16e eeuw zag de standaardbehandeling van syfilis er uiteindelijk zo uit: veel laten kwijlen, regelmatig aderlaten, kwik smeren, wonden behandelen, het lichaam van onderaf stoven en . . . soep geven van geraspte dure houtsoorten.

Een soepje van pokhout

In Amerika waren verschillende onbekende nieuwe houtsoorten ontdekt. Die werden massaal in Europa ingevoerd en fijngeraspt om "pokdrankjes" van te maken. Dit pokdrankje heette met een mooie officiële naam "decoctum lignorum" [afkooksel van hout]. Het voornaamste onderdeel was het pokhout ofwel guajac aangevuld met de houtsoorten sassafras, sarsaparilla en radix liquiritiae [zoethout]. Verder voegde men radix bardanae [grote klis] en radix saponariae [zeepkruid] toe. Door de overheid werd dankzij de grote vraag naar geraspt pokhout van de nood een deugd gemaakt. Misdadigers die in Amsterdam tot dwangarbeid waren veroordeeld moesten in 1630 in het rasphuis dit pokhout tot fijn zaagsel raspen.

Een van de belangrijkste werkingen van het pokhout was dat het iemand liet zweten. In feite was dit een teruggrijpen op de oude behandeling: verwijder de kwade ziekmakende sappen uit het zieke lichaam. Dezelfde gedachten zaten achter het aderlaten en laten kwijlen.

De Augsburgse familie Fugger had het monopolie op de handel in guajachout bemachtigd en werd hierdoor schatrijk. Ze waren op een gegeven moment bijzonder machtig. Toen Paracelsus zei dat het middel waardeloos was en gewoon niet werkte hij prompt tegengesproken door de faculteit van Leipzig. Vervolgens werden zijn geschriften over guajac verboden.

Een fraai voorbeeld over de alledaagse gang van zaken bij de behandeling van syfilis komt aan het daglicht in het rekeningenboek van chirurg de Meijer uit het Overijsselse Goor. Het valt op dat hij relatief veel "hoogstaande personen" behandelt. Zo schrijft hij in 1682: "de heer Keppel van Uedinck heeft de morbum gallicum in zijn keel. De zweren worden behandeld met gorgelwatertjes en siropen".

Vervolgens worden mijnheer en zijn mijnvrouw 7 weken lang behandeld met een zweetkuur met een afkooksel van salsaparillahout, chinahout, guaiakhout, zoethout en anijs.

Verder wordt de ziekte door hem uitgedreven door sterke laxeermiddelen en aderlating en uiteindelijk "gecureert".

Dat de behandeling niet afdoende geholpen heeft blijkt echter in 1684. Nu wordt de heer met pleisterverbanden, zalven en medicijnen behandeld aan zijn zwerende klokkenspel. Dit kost 50 gulden.

In 1685 heeft mevrouw behandeling met zalfpleisters nodig op haar borst.

Op zijn pokkamer behandelt De Meijer tussendoor de syfilis bij andere patiënten door ze met kwikzalven in te smeren.

In 1687 wordt de Heer van Hengelo 7 maanden lang door chirurg de Meijer aan een grote zweer aan "zijn schamelheid" behandeld. Hij wordt "genezen" van de morbus gallicum. Maar zoals te verwachten is komt het terug: 1692, 1693, 1694, 1697 en 1698.

De behandeling kost telkens 50 gulden.

Het valt op dat de Meijer in zijn grote rekeningenboek verder weinig gevallen van syfilis vermeldt.

Wat zijn de symptomen van syfilis?

Syfilis is een ziekte waarbij het hele lichaam vol met de zogenaamde spirocheten zit. Men maakt onderscheid tussen verschillende stadia maar die lopen vaak makkelijk in elkaar over. Het beeld kan dus enorm wisselend zijn en heel divers.

Enige tijd na het oplopen en "genezen" van de geslachtsziekte is onregelmatig vlekkege haaruitval te zien. Bijgevolg kwam er voor personen die openbaar moesten optreden grote behoefte aan zaken als pruiken of een wollen of lederen hoofdlap met hieraan vastgenaaide haren.

Regelmatig waren na een syfilisaanval vele ontkleurde bijna witte littekenvlekjes in de huid te zien. In de hals werden ze spottend het "Venuscollier" [*het vlekke in het nekkie*] genoemd. Hier kwam een mooie allesbedekkende oplossing voor met de komst van de beroemde grote geplooidde molenkragen.

In Frankrijk ontdekte men de besmettelijkheid van het drinken van wijn uit hetzelfde glas. Prompt werd het de gewoonte om ieder voortaan een eigen glas te geven om uit te drinken.

De syfilis heeft dus invloed gehad op de mode van de pruik, plooiakraag en het wijnglas.

In bad

Vele badplaatsen suggereerden dat hun bronwater zo geneeskrachtig was dat het de syfilis genas. Ze maakten hiermee naam - en reclame.

Bekende plaatsen hiervoor werden Aken, Aix-les-Bains, Uriage, Luchons, Nenndorf, Eilsen of Wiessee in Oberbayern.

Syfilis en het gebruik van kwik

Kwik kwam dus in gebruik bij de bestrijding van syfilis omdat de dokters zich aanvankelijk met deze nieuwe ziekte totaal geen raad wisten. Maar syfilis openbaarde zich meestal met uitgebreide huidafwijkingen. Nu gebruikten de Arabieren al tijden kwik voor de behandeling van de huidafwijking bij schurft. Dus in een baat-het-niet-schaadt-het-niet poging zocht men zijn toevlucht tot kwik. En dit had effect.

Maar werkt kwik bij syfilis?

Ja, mits de dosis hoog genoeg is. Maar dan moet men 30 gram kwik per dag geven aan een persoon van 60 kilo. Men gaf echter 'maar' 3 tot 5 gram per dag en dat was al vaak dodelijk. De hoge dosis was dus gewoon niet haalbaar.

Kwik onderdrukte dus de symptomen van syfilis en dan vooral in de huid maar genas ze elders in het lichaam niet. Sommige artsen die dit inzicht hadden verkregen begonnen "preventieve" onderhoudskuren te geven. Hiermee waren en bleven de behandelde patienten uitwendig wel 'schoon' maar nog steeds ziek.

Menig geneesheer bezigde tegen zijn patient dan ook de latijnse spreuk:

Hora cum Venere,	decem annu cum Mercurio
met Venus een uur	tien jaar met Mercur [kwik]

En hoe liep het dan af?

In het Leerboek der Venerische Ziekten uit 1914 staat het klip en klaar: wie syfilis oploopt, sterft op gemiddeld 43 jarige leeftijd, 20 jaar na de besmetting.

Tot wanneer is kwik gebruikt voor de behandeling van syfilis?

Het eerste werkzame middel in 1910 was het Neosalvarsan gevolgd door penicilline vanaf 1930. Maar het duurde nog tot rond 1950 voordat de laatste kwikzalf was vervangen.

Borstkanker

Wie probeert het beeld van de borstkanker voor ogen te krijgen ziet dat het een bekende en gevreesde ziekte van alle tijden is.

In feite komt het er op neer dat vrouwen overal en altijd weten dat een knobbeltje in de borst vaak slecht nieuws betekent.

Ook de dokters verkondigden dat een operatie de enige mogelijkheid tot redding was. Zo verklaarde de beroemde Amsterdamse dokter Tulp: "wordt de kanker niet gesneden zo snijdt zij de draad des levens af."

Een operatie bood dus de enige kans op genezing maar gebeurde slechts zelden. Er was maar een enkele chirurg die de ingreep aankon of durfde uit te voeren.

Hoe ging dat in zijn werk? Als er geopereerd werd dan bedroeg de gemiddelde operatietijd 3 tot 5 minuten!

Enige vorm van verdoving bestond er amper. Als men geluk had werden aan de patiënte enkele glazen alcoholische drank toegediend zoals jenever of wijn. Soms beschikte men over werkzame verdovende planten als opium of bilzenkruid. En op een enkele plaats werd de patiënte met een hamertje buiten westen getikt.

En daarna kwam het neer op : goed stevig vasthouden door de omstanders en snel werken door de chirurgijn met een heel scherp mes en een gloeiend ijzer. Het ijzer kwam recht uit het vuur en brandde de snijwonden dicht. Een chirurg had dus "ijzers in het vuur liggen."

Uit de resultaten die bekend zijn blijkt dat hoewel het de enige kans op genezing was men meestal maar weinig opschoot met een operatie. Volgens de beroemde chirurg Alexander Monro bleven er van 50 geopereerde gevallen slechts 2 vrij van ziekte. Terwijl 1 op 5 stierf door de infectie na de operatie.

Een zieke borst werd dus maar zelden afgezet. In Amsterdam met destijds 200.000 inwoners, telde men 6 borstoperaties in het jaar 1757.

Een van de weinigen die een borstoperatie kon uitvoeren en het tamelijk vaak heeft uitgevoerd was "meester Fey" uit Oirschot 1663. Als een vrouw hem vroeg om haar gezwel te opereren liet hij tevoren een testament maken. Dat deed ook Juffrouw Gerarda van Steenler uit Arnhem: *"zij verklaart dat zij een groot swaer kankergezwel in haar rechter borst heeft en zich onder de behandeling van mr. Aernolt Fey wil stellen om door syn hulp en operatie met Godts hulp gecureert te worden. Mr. Fey is accoord mits hij volledige instemming en toestemming heeft van Officier en Schepenen van Oirschot, alsmede van de patiënte en haar getuigen. Daarop hebben Juffrouw van Steenler en haer Broer Aernolt mr. Fey seer nadrukkelijk verzocht om de behandeling en operatie uit te voeren, hartgrondig vergevende aan mr. Fey alles wat haar hierdoor zou mogen overkomen. 19 Maey 1663."*

De operatie lukt maar "de patiente is deser werelt comen te overlyden na dag 4 gesneden zijnde".

Dat lang wachten bij borstkanker ongunstig is ervaart de deskundige Middelburgse chirurg Paulus de Wind. Hij ontdekt een borstkanker bij zijn eigen vrouw in 1751. Maar ze is 3 maanden zwanger. Dus wacht hij met de operatie vele maanden tot na de bevalling. Ze overlijdt al in 1752.

Soms vinden vinden we in de archieven een voorbeeld van vrouwen die naar meester Fey zijn gegaan voor een operatie: "Heilken de Gruts gaat naer de Mester te Oirschot" [Venray 1662]

Of: de Doesburgse magistraat geeft drie gulden 'tot soulagement [verlichting van het lijden] van een vrouw uit Apeldoorn die naar Oorschot wilde om van de kanker genesen te worden'. [1666]

Overigens zien we bij deze verzoeken om een bijdrage in de operatiekosten iets dat we in vroeger tijd wel vaker tegenkomen: dat een zielige zieke het land doorkruist en in elk dorp of stad die zij aandoet om een bijdrage in de kosten van haar behandeling vraagt.

Maar hier blijken oplichters - slimme bedelaars ook hun slag te slaan. In een van de eerste advertenties wordt daartegen al gewaarschuwd. Zo lezen we in De Oprechte Haerlemse Courant van 27 juni 1675: 'Een yder zy kennelijck, dat seker Vrouws-persoon, lyvig van Stature, seer groot van Boesem, en van Tale [tongval] uyt Zuyt-Hollandt, sowel in Amsterdam als andere Steden, nu al vier Jaren lang langs de Huysen gaet om hulp te krijgen bij het genesen (so sy beweert) van de Canker in haer Borst, waervan sy de ene keer door Mr. Fey van Oorschot, dan weer door Mr. Pieter te Amsterdam, segt te sullen worden genesen. Ze voegt hier vele onwaerheden en bedriegeryen aan toe, en is heel bereidwillig om dit aan de Luyden te vertonen. Dit leidt tot grote schrick en ontsteltenis bij zwacke Vrouwspersoonen, maer ook tot groot bedrog en schade van veel medogende Mensen; het is net zo goed onjuist, dat sy van die kwaal genesen zal worden, als onwaar, dat sy Canker heeft. Het is meer een soort Herpes of huiduitslag rond de Tepels, waardoor de Borsten er vreselijk uitzien, maer absoluut geen Canker bevatten.'

Twee voorbeelden uit Frankrijk geven verdere achtergrondinformatie over de gang van zaken rond een borstafzetting: De society-dame 'Madame de Bonnac' ondergaat in 1751 bij volle bewustzijn een borstamputatie. De chirurg had haar verzekerd dat de ingreep niet langer dan 1 minuut zou duren. Ze geeft hem 4 minuten op voorwaarde dat hij zijn werk 'netjes' doet.

Een andere vooraanstaande dame, Fanny Burney, 59 jaar oud, laat bij haar thuis in Parijs de amputatie doen door de beroemde legerartsen Larrey en Dubois. Ook zij is volledig bij bewustzijn en ligt op een bedstee midden in de kamer. Ze krijgt enkele glazen wijn en een opkikkertje. Ondertussen kijken 15 artsen letterlijk mee tot op het bot. Ze wijzen aan welk weefsel wel of niet weggehaald moet worden. De ingreep is een succes, ze wordt 88 jaar.

De [veronderstelde] oorzaken voor borstkanker

Omdat borstkanker net als nu tamelijk vaak voorkwam, ontstonden talloze ideeën over wat de oorzaak hiervan was.

Een mechanische verklaring

Als toevallig een val of het zich stoten aanleiding waren geweest om eens vaker aan de borst te voelen dan werd een voelbare knobbel al snel toegeschreven aan dat ongevalletje. Met dat idee was de oorzaak van borstkanker dus gelegen in een mechanische oorzaak: de kneuzing door een val, door stoten of knellende kleding.

Het is een besmettelijke ziekte

In een tijd dat men het idee begon te krijgen dat ziekten soms duidelijk zichtbaar besmettelijk waren, kon het niet anders zijn dan dat men deze gedachte ook aan borstkanker ging hechten. De beroemde Nicolaas Tulp was van mening dat kanker besmettelijk was want zijn patiënte Adriana Lamberta had borstkanker maar haar huismeid ook. Het viel op dat men bij nonnen steeds een hoog aantal gevallen van borstkanker zag en dus zette wederom het idee zich in de doktershoofden vast dat het een besmettelijke aandoening was.

Een bekend voorbeeld in Maastricht, 1660, was de Moeder-overste der Religieuzen van Calvariënberg, Elisabeth Strouven. Zij overlijdt aan haar borstkanker.

De vier lichaamssappen zijn verkeerd gemengd

Vanaf Hippocrates waren veel artsen overtuigd van een verkeerde menging van de vier lichaamssappen als oorzaak voor tal van ziektes. De klassieke geneesheer Galenus schreef borstkanker toe aan een overvloed van zwarte gal. Met andere woorden er is sprake van een tekort aan een van de drie andere belangrijke lichaamssappen namelijk gele gal, bloed en slijm.

Het kankerweefsel is te zuur

De befaamde Amsterdamse doctor De la Boë Silvius, 1650, onderzoekt veel stukjes borstkankerweefsel. Door er ook aan te proeven voegt hij 'zuurte' toe als kenmerk van kanker. Datzelfde doet de Amsterdamse chirurg Schrage in 1800: "kankerweefsel smaakt zuur". Hier komt de opvatting vandaan dat kanker ontstaat door verzuring.

De lymfe van kankerweefsel stolt.

De arts Hoffmann uit Halle meent iets anders waar te nemen. Hij constateert in 1700: Kanker ontstaat wanneer de lymfe stolt.

Kankerweefsel ontstaat door teveel zenuwsap

Onze wereldberoemde dokter Boerhaave schreef de oorzaak toe aan de liquor nervorum, het zenuwsap.

De kosten van een operatie

Omdat operaties in een dorp of kleine stad maar zelden werden uitgevoerd waren sommige rondtrekkende chirurgen gespecialiseerd geraakt in enkele veelgevraagde handelingen.

Zo komt het dat de rondreizende "operateur" Schouwerman in Gouda in 1615 als reclame rondbazuint dat hij 'gratis' een klopje [begijntje] aan haar borst zal opereren. Maar het blijkt dat hij haar onderhands om 50 gulden vraagt.

Eveneens in Gouda wordt een echt contract gesloten over een borstafzetting. Pieter Crispijn sluit een overeenkomst met de chirurgen Thomas Hilvertsz en Johan Kerkringh voor de afsetting van de linker borst van zijn vrouw Marritgen. Zij heeft "een zeer quaedt en pijnlijk accident", dat hoe eer hoe beter dient wechgenomen te worden. Pieter maakt een afspraak voor in totaal 120 gulden: 60 als de afsetting gedaen is; 30 drie maanden daarna, de laatste 30 gulden na een jaar. En als Marritgen binnen 3 maanden na de afsetting overlijdt, betaalt hij maar 60 gulden.

In Doesburg krijgt chirurgijn Willem Hoogers [1770] voor de behandeling van 'de cancreuse verswering van ehvrouw Simis' f184.

Niet-operatieve geneesmiddelen

Emplastrum Vigonis ofwel kikkervlees met kwik

In Nederland komen we af en toe het gebruik tegen van het 'Emplastrum Vigonis de ranis cum mercurio'. Dit middel werd in de 16e eeuw bedacht door de pauselijke lijfarts Giovanni Vigo. Het is een mooie latijnse term voor 'pleister van kikkervlees met kwik'.

De Venrayse doctor Michiels schrijft dit recept in de 18^e eeuw voor bij de gevorderde borstkanker van mevrouw Coninx, dochter van de ontvanger van zijne Koninklijke Majesteit van Pruijssen te Well. Hij schrijft dat ze "een dik swaer gezwel juist onder het rechter sleutelbeen heeft, met een grote bijna zwarte klier. Die zit weer tegen een taaie paars-blauwe hardheid juist naast de borstspier en reikt tot onder de oksel".

Rivierkreeft uit Rees

Nonnen uit het Duitse Rees dreven een internationale handel in een mengseltje van rivierkreeft met knoflook. Dat moest de zieke vrouw in een linnen zakje uitwendig op de knobbel in haar borst leggen. De nonnen noemden trouwens elke knobbel die ze zagen kanker ofwel knoestgezwel. Het was dus niet moeilijk om wel eens een succes van hun middel te kunnen melden.

"Voor den kanker moet men gaen naer de Begijnen van Rees, niet ver van Emmerick, die genesen hen binnen 24 uren sonder snijden, mits hij niet verspreijt is. Ze geven een medicijne waerop men 24 uren niet mag slapen, maer als hij verspreijt is dan moet hij gesneden worden." zo luidt een advies uit 1775.

Ene Johanna Schrijver probeerde mee te liften op het succes van de nonnen. Deze 'katholieke' en naar ze beweerde, ook uit Rees afkomstige, kankervrouw verkocht ook geheime borstkankermiddelen. De rechter te Rotterdam veroordeelde haar in 1860 wegens oplichterij.

Maar het gebruik van rivierkreeft [waar we via zijn Latijnsenaam 'Cancer' het woord kanker aan te danken hebben] was op veel plaatsen bekend. Bijvoorbeeld in Blerick en Luik werd een levende rivierkreeft in een zakje genaaid. Dit zakje moest 24 uur op de zieke plaats gedragen worden. De kanker zou in die tijd op de kreeft overgaan. Hierna werd het zakje met de kreeft verbrand.

etsende middelen

De werking van sommige geneesmiddelen berustte op de agressie van inbijtende middelen.

Zo meldde de stadsdoctor van Gouda, de Moor, dat ene Valentijn Wittich een geheimmiddel uit Duitsland had meegebracht waarmee borstkanker genezen zou kunnen worden. Dit geheime middel bestond uit een vloeistof die op de zieke plek gesmeerd moest worden. Door de scherpte van het agressieve bijtmiddel ontstonden diepe gaten in de huid en de borst.

Dat niet alleen kwakzalvers hiermee actief waren blijkt uit het rekeningenboek van Chirurg de Meijer uit Goor:

"Anno 1693 is op 2 juli Geesken Waenick bij mij gekomen en heeft mij verzocht om bij haar tegen de kanker wat op de borst te leggen. Ik heb bij haar toen een week makende en invretende pleister op de borst gelegd."

Enige weken later moet hij haar weer helpen, nu voor de wond die is ontstaan: "Op 30 juli heb ik bij Geesje een plaster en salf opgedaan en haar kruiden meegegeven om er 3 dagen 's morgens van te eten tijdens het wassen van de maan en ik heb haar ook kruiden gegeven om te eten in het afnemen van de maan en dat moet ze 3 maanden achtereen doen.

Het valt op dat de chirurg een geneeskrachtige werking op zijn geneesmiddelen toeschrijft aan het groter en kleiner worden van de maan. Dat was overigens in die tijd geen vreemde gedachte.

het aanroepen van een heilige

Twee heilige vrouwen worden door de katholieken aangeropen voor bemiddeling om hulp in de hemel. Speciaal tegen borstkanker vraagt men de heilige Agatha om genezing. Op veel afbeeldingen ziet men haar borsten die door marteling van haar lichaam zijn afgerukt als broodjes op een schaalteje liggen. Uit valse schaamte zijn kunstenaars die borsten als broodjes blijven afbeelden. Bijgevolg worden er in Italië ook broodjes van Sint Agatha tegen borstkanker verkocht. De 7de eeuwse heilige Aldegondis van Maubeuge werd ook patrones tegen de kanker, want ze woonde te Mespelaere. En het woord 'mespel' betekent ook 'rot' [als een mispel]. Ze wordt soms afgebeeld met een kreeft aan haar voeten. Dit verwijst rechtstreeks naar kanker. Want kanker lijkt vanwege de verminking en vertrekking van het weefsel rondom het gezwel vaak op een kreeft. Daarom is het dus ook wel dat kanker het "kreeftgezwel" genoemd wordt.

Kinderen en kinderziektes .

De zo genoemde "kinderziektes", dat zijn de pokken en de mazelen, zijn zo besmettelijk dat je ze als een van de eerste ziektes als kind kreeg. Had je die gehad en overleefd dan kon je er meestal de rest van je leven wel tegen. Dan was je "gepokt en gemazeld".

Gemiddeld kwam een epidemie van een van beide ziektes om de 5 á 8 jaar als een ziektegolf langs. Hoe vaak dat gebeurde was afhankelijk van de 'voorraad' nieuwe kinderen die de ziekte nog niet gehad hebben en dus nog geen afweerstoffen in hun lichaam hebben.

Nemen we als voorbeeld het plaatsje Uedem in het hertogdom Kleef. Hier vallen onder de kinderen in 1778 23, in 1789 8 en in 1797 13 doden. En in Sevenum zijn in 1788 35 dode kinderen in 4 maanden te betreuren.

Pokken en mazelen zijn allebei een zeer besmettelijke virusziekte. Ze zijn vaak moeilijk uit elkaar te houden. Duidelijk is wel dat pokken 3 x zo dodelijk zijn als mazelen. Ze veroorzaken naar schatting door de eeuwen heen 40% van de totale kindersterfte. Overigens geeft het overleven van de pokken als kind maar bij 90% van de overlevende zieken een levenslange bescherming.

Bij een slechte gezondheid of slechte voeding kun je als volwassene wel degelijk nog overlijden als je opnieuw besmet wordt. Vooral gebrek aan eiwit **[weinig vlees] en vitamine A [melk of lever]** in de voeding verminderen de overlevingskansen. Het doormaken van de pokken kon verder leiden tot ernstige restafwijkingen zoals een verlamming, een pokdalige huid of doofheid.

Hoe gebrekkig de behandeling was kunnen we terugzien uit een apothekersrekening uit Grave in 1636.
Apotecarius Willem Otto Haeck heeft geneesmiddelen geleverd voor zijn nichtje Catharina Gerits "toen sij syeck was van dye kynderpocken"
Op 14 february 1636 heb ik gemaackt door order van Doctor Sijnapius: een Bezoarticum met 6 greynen Lapis Bezoar, orientael perlen en fijn gout cost 38 st. 1-18-0
in hetzelfde voorschrift een Syroopken Laxatyff cost 14 st. 0-14-0
Op 16 Februari een Laxatyff van Manna ende Syroop van rosen 0-16-0
Op 18 Februari weder een Bezoarticum 1-18-0
Op 20 Februai een liniment om te strijken [smeren] cost 9 st. 0- 9-0
Totaal 5-15-0 5 guldens 15 stuivers 0 oortjes

Een Bezoarticum is een fijn gemalen poedertje gemaakt van een bezoar. Dat is een steen uit de maag van een geit. Men dacht dat dit poeder zeer geneeskrachtig was en het ziekmakende zweet uit het lichaam verdreef. De werking van dit middel wordt in dit recept 'versterkt' door het toevoegen van gemalen oosterse parels en stofgoud. Een laxatyf is een laxeermiddel dat via een andere weg de ziekte uit het lichaam moet drijven. Het liniment ofwel zalfje moet op de zwerende pokpuisten gesmeerd worden.

In andere recepten bleek dat men bij pokken als verzachtend middel akeleizaad gaf. Verder de verpoederde schaal van zeekrab ookwel zeeoog geheten danwel Oculi cancrorum. In gewoon Nederlands zouden we zeggen "gemalen krijt". En tot slot Adderkruid.

Alles overziend probeerde men de pokziekte op magische wijze uit het kinderlijfje te jagen en de pokpuistjes met zalf te behandelen.

Mazelen

Mazelen kent een vrij typisch begin: een snotneus, pijnlijke wateroogjes en koorts.

Bij slechte voeding en dan met name gebrek aan vitamine A raakt het oog en vooral het hoornvlies ontstoken en kan zelfs het oog blind maken.

Een kind kan vitamine A krijgen uit melk [beschikbaar vanaf mei] en uit lever [meestal uit de slacht in november]

Maar gemiddeld had men elke 10 jaar met een hongersnood te maken.

In een onverwachte bron, de wonderverhalen uit de bedevaartsoorden, komen we de blindheid na pokken of mazelen regelmatig tegen. Zo staat bijvoorbeeld in 's-Hertogenbosch in een wonderverhaal uit 1383: Jan, de zoon van jonkvrouwe Margriet te Vollenhove bij Zwolle, werd na Pinksteren aangetast door de pokken en blind aan zijn linkeroog. Zijn moeder beloofde een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en een zilveren oog als offergave. Binnen drie dagen was het oog van Jan geheel genezen.

Het gebruik van kleur bij kinderziektes

Een oude geneesmethode was de signatuurleer. Dat wil zeggen dat een middel dat dezelfde kenmerken heeft een ziekte kan genezen. We geven enkele voorbeelden die met kleur te maken hadden:

Als een kind geelzucht had dan kon men het behandelen met het gele sap van de stinkende gouwe. Uit Beek en Donk kwam het verhaal dat een huisvader zijn twee kinderen die geelzucht hadden een drankje gaf van brandewijn met dit sap. En het werkte: "Het jongetje dat het opdronk werd snel beter. Het meisje dat het stiekum weggooidde was veel langer ziek".

En in de middeleeuwen werden kinderen die met pokken in bed lagen in rode kleding gewikkeld achter rode gordijnen. Soms werden kinderen tegen ziekte beschermd met een kettinkje van rode bloedkoralen om de hals. En een rood ontstoken huid werd bedekt met een rodekoolblad.

Kinderstuipen

Een aandoening die ouders veel schrik aanjaagt is de kinderstuipen. In de kerkelijke dodenboeken zien we dat het vooral kinderen onder 1 jaar zijn die hieraan doodgaan. In een doorsnee parochie betekent dit dat er elke 2 á 3 jaar een kind aan sterft. Overigens hebben 6 op de 1000 kinderen last van die stuipen.

Had een kind vaker stuipen gehad dan gingen veel ouders op bedevaart. Bekend was de plaats Cornelimünster bij Aken. De hier aanbeden heilige Cornelis had grote faam ter voorkoming van epilepsie. Maar in de 17^e eeuwse wonderboeken wisselt het succes van een bedevaart nogal: Kleine Gerrit had geen baat gehad van de belofte van een bedevaart naar Kornelimünster. Een belofte naar Maria van 's-Hertogenbosch hielp hem wel.

Hetzelfde gold voor Peter, de zoon van Hein en Aleid, die van jongsaf al meer dan tien jaar aan vallende ziekte leed. Tweemaal was hij met zijn moeder naar Kornelimünster boven Aken gegaan, maar dat had niet geholpen. Dank zij Maria van 's-Hertogenbosch genas hij.

En ook Heintje Collaert uit Berghem bij Oss, had reeds vijf maal in Kornelimünster geen 'genade' ofwel genezing gevonden. Maar in 's-Hertogenbosch wel.

Maar als er zoveel kinderen op bedevaart gaan dan genezen er natuurlijk altijd wel een paar. Dit soort wonderverhalen staan in de wonderboekjes die als een soort reclamefolder verspreid werden door de bedevaartsplaatsen. En ze beweren natuurlijk allemaal dat zij beter zijn dan de andere plaatsen: in Kornelimünster genezen ze juist kinderen die in 's-Hertogenbosch geen baat gehad hebben!

Een jongetje met een niersteen

Vroeger kwamen nierstenen vaker voor bij kinderen dan nu. Men denkt dat dit samenhangt met de voedselsamenstelling. Wederom toont een wonderverhaal een voorbeeld van de ellende van zo'n steen:

Een vrouw in Utrecht had een kind van 9 jaar dat last had van een niersteen. De bureu en vrienden zagen dat het hevige pijn leed. Iedereen zei dat het nu door een steensnijder geopereerd moest worden. De vader ging dus op zoek naar een meester. Het kind kreeg ondertussen nóg meer pijn.

De moeder viel toen wanhopig op de kniën en zei: "Lieve Moeder van God ik beloof U een bedevaart in Amersfoort als mijn kind genade krijgt"

De moeder nam het kind op haar schoot en nam zijn plasser in haar hand. En toen viel de steen bij de moeder in de hand. Het kind was beter.

En ze deden een bedevaart. [1500]

Moeders sparen zich het eten uit de mond

Een aspect dat bij het voeden van kinderen zelden aan bod komt is de zorgzame houding van de moeders. Als een gezin te lijden heeft aan voedselgebrek dan geeft menig moeder het beste voedsel aan haar kinderen en echtgenote. Ze spaart het zichzelf als het ware uit de mond. Bij gericht onderzoek blijken dan aandoeningen bij de moeder te ontstaan die voortkomen uit vitaminegebrek.

Beste lezer:

op deze teksten zitten wat mij betreft geen auteursrechten. Gebruik wat U leuk vindt.

Ik heb maar een nadrukkelijk verzoek: als U iets aan te vullen of op te merken hebt, mail me dan alstublieft: hansveldtwee@hotmail.com

Hans van den Broek Veld 2 5751 AR Deurne 0493 319300